

Türkiye Finans Tarihinde Ponzi Dolandırıcılık Sisteminin Erken Örneği: Banker Krizi

An Early Example of the Ponzi Fraud System in the History of Türkiye Finance: Banker Crisis

Mehmet Fatih GÜNER¹

Kemal COŞKUN²

Öz

Faiz oranlarının 24 Ocak 1980 kararlarıyla serbest bırakılması bankerlere rahat bir çalışma ortamı sağlamıştı. Birbirleriyle ve bankalarla mevduat rekabetine giren bankerler, yatırımcılara yüksek faiz oranları önerdiler. Bankerliğin devamı için yeni müşterilerin sisteme girmesi zorunluydu. Bu yönü ile Ponzi sistemine benzetilen bankerliğin çöküşü kaçınılmazdı. 1981 ve 1982 olmak üzere iki dalga şeklinde gerçekleşen kriz, 500'den fazla bankerin iflasına ve yüzbinlerce yatırımcının tasarruflarını kaybetmelerine neden oldu. Bu çalışmanın amacı banker krizini kronolojik bağlamda inceleyerek krizin nedenlerini saptamak, Ponzi sistemiyle benzerliğini araştırmak ve konu hakkında bilgi sahibi olmak isteyen araştırmacılara katkı sağlamaktır. Olay çalışması yöntemiyle yürütülen bu çalışmada, sürecinin iyi planlanmaması, kriz yönetimindeki eksiklik ve piyasa oyuncularının etik olmayan uygulamalarının banker krizinin asıl nedenleri olduğu ve piyasa bankerliğinin Ponzi sistemine güçlü şekilde benzediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Banker, Bankerler Krizi, 24 Ocak 1980 Kararları, Finansal Serbestlik, Ponzi Sistemi.

ABSTRACT

The release of interest rates by the decisions of January 24, 1980, provided bankers with a comfortable working environment. Bankers, who entered into deposit competition with each other and with banks, offered high interest rates to investors. However, for the continuation of the system, it was necessary for new customers to enter the system. The sinking of bankers, which has been likened to the Ponzi system with this aspect, was inevitable. The crisis, which took place in two waves, 1981 and 1982, led to the bankruptcy of more than 500 bankers and the loss of hundreds of thousands of investors' savings. The aim of this study is to identify the causes of the crisis by analyzing the banker crisis in a chronological context, to research its similarities with the Ponzi system and to contribute to researchers who want to have information on the subject. As a result of this research conducted using the case study method, it was determined that the transition process was not planned well, the lack of crisis management and the unethical practices of market players were the main causes of the banker crisis and that activities of market bankers can be defined as a Ponzi system.

Keywords: Banker, Bankers Crisis, 24th January 1980 Decisions, Financial Liberalization, Ponzi Scheme.

Tür: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 03.11.2023

Kabul Tarihi: 30.11.2023

¹ Prof. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, fatih.guner@alanya.edu.tr (ORCID: 0000-0002-1388-8681)

² Öğr. Gör., Alanya Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, kemal.coskun@alanyauniversity.edu.tr (ORCID: 0000-0003-2631-7543)

1. GİRİŞ

Planlı ekonomiden, serbest ekonomiye geçişe ilişkin düzenlemeleri kapsamı nedeniyle 24 Ocak 1980 kararları, Türkiye ekonomisi araştırmacıları tarafından önemli kilometre taşlarından biri olarak kabul edilir (Özsoylu, 2016, s. 852). Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ve ekonomi yönetimini teslim ettiği Turgut Özal, Türkiye'nin uzun yıllardır biriken ekonomik sorunlarının çözümü için dış finansman arayışı içerisindeydiler. O dönemde küresel ölçekte "Reaganism" ve "Thatcherism" akımı olarak da tanımlanan neoliberal politikalar etkiliydi. Bu yeni küresel akım kamu harcamalarının kısılması, refah devleti politikalarının terk edilmesi, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) özelleştirilmesi, çeşitli sektörlerde kamu denetiminin hafifletilmesi (Pamuk, 2014, s. 263) gibi zorlayıcı tedbirler içermektedir. "Acı reçete" olarak da tanımlanan bu düzenlemeler vatandaşlara ağır yükümlülükler getirdiğinden siyasiler isteksiz davransalar da dış desteğe ihtiyaç duyulan kriz dönemlerinde Uluslararası Para Fonu'nun (International Monetary Fund/IMF) bu yöndeki baskılarına direnemiyorlardı. Türkiye'nin ülke risklerinden kaynaklı kredibilite sorununa ek olarak uluslararası piyasalardaki likidite darlığı hükümeti IMF ile anlaşmaya zorlamaktaydı.

Türkiye'nin o güne kadar yaptığı en büyük borçlanma karşılığında uygulamaya başladığı 24 Ocak kararları; sanayi, dış ticaret, kur, yabancı sermaye teşviki ve finansal serbestlik konularında devrim niteliğinde değişiklikleri kapsamaktaydı. Para piyasası reformları kapsamında eskiden devlet tarafından belirlenen faiz oranları serbest bırakıldı. Yani faiz oranlarının finans sektöründe arz ve talebe göre belirlenmesi kararlaştırıldı. Mevduat toplama yetkisi sadece bankalarda olmasına karşın yasal düzenlemelerdeki boşluklardan ve kamusal denetim eksikliğinden faydalanan bankerler, bankaların mevduat faizindeki vatandaş aleyhine uygulamalarının olumsuz algısını da kullanıp pozitif faiz vererek dolaylı yoldan mevduat toplamaya başladılar (Coşkun vd., 2012, s. 15). Bankerler arasında yasal ve etik çerçevede iş yapanların yanında yasal boşluklardan faydalanarak kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışanlar da bulunmaktaydı. Bu çerçevede bankerler ve özellikle bu bankerler içerisinde kamuoyunda Banker Kastelli olarak da bilinen Cevher Abidin Özden dönemin ön plana çıkan finansal oyuncularındandı. Başlangıçta finansal sistemin bir unsuru olarak uzun dönemli fonların arz ve talebinde aracılık rolü üstlenen bankerler, daha sonraları ancak yeni müşterilerin sisteme katılımıyla varlığını sürdürebilen ve Ponzi sistemi olarak da isimlendirilen bir düzenin temsilcisi haline dönüştüler. Bankalara göre oldukça yüksek faiz teklif ederek mevduat toplama yarışına katılan bankerler, yüksek faiz ödemelerini sürdürecektir getirilene sahip olmadıklarından dolayı bir süre sonra ekonomik/finansal krize neden oldular.

Bu çalışmanın temel amacı 24 Ocak 1980 kararlarından sonra planlı ekonomiden serbest ekonomiye geçiş sürecindeki koşullarda ortaya çıkan banker krizini detaylı bir şekilde inceleyerek krizin nedenlerini ve sonuçlarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda, ilk olarak 24 Ocak 1980 kararları öncesindeki ekonomik durum açıklanmakta ve 24 Ocak 1980 kararları ile getirilen düzenlemelere ve sonuçlarına değinilmektedir. Ayrıca bankerlik mesleği, borsa ve piyasa bankerleri sınıflandırması, bireyleri ve kurumları bankerlere yönlendiren koşullar, bankerleri finansal aktörden nitelikli dolandırıcıya dönüştüren tarihsel süreç detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Banker sisteminin sembol ismi Banker Kastelli'nin inşili çıkışlı mesleki serüveni, finansal düzenlemeler ve olaylar çerçevesinde

ayrıca incelenerek banker krizinin sonuçlarına değinilmektedir. Daha sonra banker krizini tanımlamada kullanılan Ponzi finans sistemi ile banker krizi arasındaki benzerlikler tartışılmaktadır. Son olarak banker krizinin para ve sermaye piyasalarına etkileri incelenerek banker krizine neden olan temel faktörlerin neler olduğu açıklanmaktadır.

Çalışma, olay çalışması yöntemi ile yürütülmüştür. Olay çalışması yöntemi, sosyal bilimler alanında 1970'li yılların başından itibaren sıklıkla kullanılan kişi, işlem, süreç, kurum ya da özel bir olayı derinlemesine incelemek ve araştırmak için kullanılan bir tür çalışma metodudur (Merriam, 1988). Veri toplama tekniği olarak yazılı belge incelemesi yapılmıştır. O döneme ait gazetelerde konu ile ilgili haberler incelenmiş olup konuyu ele alan makale ve kitaplardan oluşan literatür araştırılmıştır. Dönemin etkili gazeteleri olan Milliyet ve Cumhuriyet gazetesi arşivi, dijital erişime açık olduğu için özellikle incelenmiştir. Ayrıca Türkiye'de finansal serbestleşme sürecinin önemli dönemeçlerinden biri olan 1980 sürecini konu alan bilimsel araştırma makaleleri de detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Banker krizinin içinde yer alan bankerlerin, ekonomistlerin, gazetecilerin ve siyasilerin anı/biyografilerinden de önemli bir kaynak olarak faydalanılmıştır.

2. BANKER VE BANKER KRİZİ

2.1. Banker

1980'de banker unvanı ile faaliyet gösteren kişiler, profesyonel iş insanları olmasalar da finansal piyasalarda çeşitli menkul kıymetlerin alım-satım ve aracılık işlerini gerçekleştirmekteydiler. Bankerler, bankaların geniş şube ağına olmamasından faydalanarak finansal ürünleri pazarlamakta ya da finansman gereksinimi duyan şirketlere fon sağlayarak para kazanmaktaydılar. Bankerlerin Cumhuriyet döneminde para ve sermaye piyasasında görünürlükleri 1960'lı yıllarda uygulanan tasarruf bonoları ile anılmakla birlikte kökenleri Osmanlı Devleti'ne dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde banker terimi, büyük sermaye sahibi olup bankası olmayan kişiler için kullanılmaktaydı. Bankerler, Osmanlı Devleti döneminde hem devletin iç borçlanma ihtiyacını karşılamakta hem de şirketlerin ve tüccarların dış ticaret işlemlerine/ödemelerine aracılık etmekteydiler. Bunlara ek olarak 19. yüzyılın sonlarına doğru bankacılık sektörünün doğmasına dek, temel bankacılık faaliyetleri de yine bankerler tarafından yürütülmekteydi (Barış & Özel, 2018, s. 108; Kazgan, 1995, s. 92).

Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile birlikte etkisi azalan bankerler, finansal piyasalarda 1960'lı yıllardan sonra tekrar güç kazanmaya başladılar (Kafaoğlu, 1982, s. 29). 1930'lardan beri düşük faiz politikası ile faiz oranlarının baskılandığı Türkiye ekonomisinde, enflasyon oranlarının resmi faiz oranlarından yüksek olmasından ötürü, resmi ve resmi olmayan olmak üzere iki farklı faiz uygulaması bulunmaktaydı. Resmi faiz sisteminin içerisinde bankalar bulunmakta iken gayri resmi ya da enformel para piyasalarında ise çeşitli meslek gruplarından insanlar yüksek faiz oranları ile işlem yapmaktaydılar. 1 Temmuz 1980'den başlamak üzere faiz oranlarının serbest bırakılmasıyla mevduat ve kredi faiz oranları oldukça hızlı yükseldi. Aslında ekonomi yönetimi, faiz oranlarını serbest bıraktığında düşük faiz oranlarından ötürü yıllardır

yatırımlarını altın, hisse senedi ve gayrimenkul gibi yatırımlara yönlendiren vatandaşların, yüksek faiz oranları ile birlikte bankalara akın edeceğini düşünmekteydi. Bankalar topladıkları mevduatları kredi olarak kullanıracak, böylelikle sanayi şirketlerinin finansmana erişimi kolaylaşacaktı. Ancak, ekonomideki genel durgunluk, yüksek faiz oranları ile aynı zamanda gerçekleşince şirketler finansman sıkıntısına düştüler. Diğer taraftan IMF'in para arzını daraltmaya yönelik baskıları, TCMB zorunlu nakit rezerv oranını yükseltme gibi kararları piyasalarda faizleri artırdı fakat piyasada para arzı azaldığından bankaların mevduata erişimleri güçleşti. Bu ekonomik atmosferde bankalara göre daha esnek çalışma koşullarına sahip olan bankerler, mevduat sahipleri ve şirketler gibi ekonomik birimlere çözümler üreterek piyasalarda etkili olmaya başladılar.

Bankerler, borsa bankerleri ve piyasa bankerleri olarak ikiye ayrılırdı (Çölaşan, 1984, s. 34). Borsa bankerleri menkul kıymetleri satın alarak kendi şubeleri ile yatırımcılara satmakta, günümüzdeki aracı kurumların sundukları hizmetleri vermekteydiler. Tablo 1, sektördeki borsa bankerlerini göstermektedir. Piyasa bankerleri ise para ticareti yapmakta, vatandaşlardan yüksek faiz oranları ile topladıkları mevduatları iki farklı şekilde değerlendirmekteydiler. İlki mevduat faiz oranından daha yüksek faiz oranları ile borç vermek, ikincisi toplanan mevduatları firmalara sermaye olarak aktarmaktı. Piyasa bankerleri tek tek incelendiğinde, hepsinin arkasında tanınmış bir sanayi firmasının ya da etkili siyasi/bürokratik karakterlerin bulunduğu görülmekteydi. Aylık %10-12'lere varan oranlarda toplanan paralar bu firmalara aktararak, faaliyetlerinin finansmanında kullanılmaktaydı (Bayraktaroğlu, 2008, s. 8; Doğan, 1982). Piyasada sayıları 1000 civarında olduğu düşünülen bankerlerle ilgili herhangi bir mesleki yeterlilik şartı ya da kamusal denetim bulunmamaktaydı (Çölaşan, 1984, s. 234; Kale & Eken, 2017, s. 15). Banker olabilmek için banker kuruluşunun TTK hükümlerine göre kurulması ve faaliyet gösterdiği yerin mülki amirinden izin/ruhsat alması yeterliydi. Böylelikle ekonomi ya da finans alanında deneyimi ya da uzmanlığı olmayan, asıl mesleği örgücü, kasap, çaycı, simitçi, imam olan birçok kişi bankerlik yapmaya başladı (Çölaşan, 1984).

Tablo 1. 1982 Yılında Faaliyet Gösteren Borsa Bankerleri

Banker	Ortaklık
Kastelli, BİMTAŞ ve MENTAŞ	Piyananın en büyük banker grubu
BORSAŞ	Elektronik alanındaki dört şirketin ortak kuruluşu
MEBAN	Transtürk ile Profilo ortaklığı
ANKA	İnşaat ve sanayi alanındaki yedi firmanın ortak kuruluşu
Erdem Finansman	Farklı sektörlerdeki dokuz firmanın ortaklığı
Eczacıbaşı Yatırım	Eczacıbaşı Holding'in kuruluşu
Yatırım Finansman	13 bankanın ortak kuruluşu
Gen Borsa	Çukurova grubunun borsa kuruluşu
Eko Yatırım	Banka iştiraki
Fiban	Banka iştiraki
Kervan	Bazı sanayi yatırımlarının finansmanı için kurulmuş banker kuruluşu

Kaynak: (Doğan, 1982)

Banker Zühtü Erdoğan'ın mesleki yolculuğu, piyasa bankerliğine güzel bir örnek olarak gösterilebilir. Uzun yıllar emlakçılık yapan ve geçimini zorlukla sağlayabilen Erdoğan, etrafında çoluk çocuk olarak nitelendirdiği kişilerin oluk oluk para kazandığını görünce

banker olmaya karar verir. Ruhsatını alan Erdoğan, önce Banker Erdoğan A.Ş. isimli şirketini kurar, daha sonra ticari unvanını Erdoğan Ticaret'e dönüştürür. Erdoğan, müşterilerden aylık %7-10 arasında faizle para toplar, üzerine %2 komisyon ekleyerek borç verir. 9 ay boyunca herhangi bir sorun yaşamadan faaliyetlerini sürdüren Erdoğan, ödeme gününden bir hafta önce müşterilerinin faiz ödemelerini kapalı zarf içerisinde hazırlayıp sekreterine bırakır. Müşteriler bankeri görmeden faizlerini alıp gitmektedir. Hitit Ticaret isimli bir piyasa bankerinin ortadan kaybolması üzerine, Erdoğan'ın yatırımcıları tedirgin olur ve baskın yaparak anaparalarını isterler. Topladığı paraların bir kısmı ile anaokulu ve dersane yatırımı yapan ve parayı bağlayan Erdoğan'ın varlıklarının borçlarını karşılaması mümkün değildir. 9 ay ceza alan Erdoğan, banker krizinin çözümü için devletin bankerlerin borçlarını üstlenmesini ve bankerlerin bu borçları devlete faizi ile geri ödemesini önermiştir (Uysal, 1982). Bir diğer dönemin finansal önemli oyuncularından biri de Banker Servet'tir. Banker Servet'in ilgili dönemde oldukça iddialı reklam kampanyaları ile 19 Kasım 1981'de ortadan kaybolmasına ilişkin gazete haberleri bulunmaktadır. Bu iki örnek, Banker Erdoğan ve Banker Servet, gerek iş modeli gerekse bankerlik kariyeri bağlamında banker krizine neden olan piyasa bankerlerine örnek olarak gösterilebilir.

1980 öncesinde Sermaye Piyasası Kanunu olmadığından, sayıları hızla artan bankerler ikinci piyasalarda çeşitli menkul kıymetlerin alım-satımını yapmak suretiyle pozitif faiz yaratma kabiliyetine eriştiler. Tasarruf sahiplerine pozitif faiz verdikleri için de vatandaşların tasarruflarını çekmeyi başardılar ve bu bağlamda bankalara rakip oldular (Coşkun vd., 2012, s. 15). Bankerlerin pozitif faiz yaratma sürecinde kullandıkları menkul kıymetler ise tasarruf bonoları, mevduat sertifikaları, döviz çevrilebilir mevduat, şirket tahvilleri ve hisse senetleriydi. Bankerleri avantajlı hale getiren bir diğer unsur, bankere yatırılan mevduatların likidite hızıdır. Paralarını bankerlere yatıran bireyler ve kuruluşlar, istedikleri anda yatırımlarını nakde çevirebilmekteydiler. Bu imkân ne bankalarda ne de devlet tahvillerinde bulunmaktaydı (Kafaoğlu, 1982). Önemli ölçüde mevduat toplayan bankerlerin faaliyetleri 1 Temmuz bankacılığı olarak da isimlendirilen faiz serbestliğinden önce de eleştiri konusu idi. 28 Mayıs 1980 tarihinde Kastamonu Milletvekili Sabri Tıǧlı, Meclis Başkanlığına, Ticaret Bakanı ve Maliye Bakanı'nın cevaplaması için verdiği yazılı soru önergesinde bankerlik sisteminin ekonomi içerisindeki durumunu ortaya koymaktadır. Tıǧlı, devletin yürüttüğü faiz politikalarının ve yüksek enflasyonun, yatırımcıları bankerlere yönlendirdiğini, bankerlerin banka kuralları dışında çalıştıklarını, ikinci bir emekli maaşı gibi gerçekçi olmayan vaatlerde bulunduklarını, büyük gazetelerde banker faaliyetlerinin Maliye Bakanlığı'nın resmi müsaadesi ile yürütüldüğüne dair haberlerin çıktığını, bankerlere yönelik bir kamu denetiminin bulunmadığını ifade ederek bankerlerin faaliyetlerinin yasal olup olmadığını, ilan ettikleri yüksek faizleri nasıl karşılayabildiklerini, bankerler aracılığıyla toplanan fonların ne kadar olduğunu sordu. Tıǧlı'ya verilen cevaplarda ise yasalarda banker faaliyetlerini engelleyen herhangi bir hüküm bulunmadığı, bankerlerin denetlenebilmesi ve mevduatlara güvence verilebilmesi için ise yasal düzenleme gerektiği belirtildi (MM, 1980, s. 314). Bu soru-cevap silsilesi, banker sisteminin Mayıs 1980'da dahi uyarı verdiğini ve mevzuatın finansal serbestlik için hazır olmadığını göstermektedir.

2.2. Banker Krizi

2.2.1. Kronolojik İnceleme

1980 yılından önce de finans sektöründe hizmet vermelerine karşın, bankerlerin görünürlükleri 24 Ocak 1980 kararlarının oluşturduğu finansal serbestlik ortamında daha da artmıştır. Yatırım sahiplerine getirisi daha yüksek finansal araçlar ve çözümler sunabilen esnek örgütsel yapıya sahip olmaları, yatırımcıların ve kredi talep edenlerin daha fazla kazanma arzusuyla finansal riskleri ihmal etmesi, bankerlik mesleğine ve faaliyetlerine yönelik kamusal denetimin yetersizliği, siyasilerin ve bürokratların bir aşamaya kadar bankerlerin finansal aracılık rolleri hakkında olumlu düşüncelerinden dolayı bankerlerin yarattığı sorunları görmezden gelmeleri ya da fark edememeleri gibi nedenlerden ötürü, bankerler finansal piyasalarda oldukça etkili oldular. 1982 yılında, Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı ile Maliye Bakanı düzeyinde ekonomi yönetiminin başındaki iki önemli ismin istifası ile neticelenen bir finansal krize neden olan banker krizi, ülke ekonomi gündemini uzun yıllar meşgul etti. Tablo 2, banker krizine neden olan olayları, yasal düzenlemeleri, sektörel gelişmeleri, kriz esnasındaki ve sonrasındaki önemli olayları kronolojik olarak göstermektedir.

Tablo 2. Banker Krizi Kronolojisi

Tarih	Olay
8 Haziran 1933	2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu ile getirilen kısıtlamalar ve finansal serbestliği engelleyen diğer yasal düzenlemeler resmi olmayan piyasalarda işlem yapılmasına neden oldu.
5 Ocak 1961	223 sayılı “Yatırımlar Finansman Fonu Teşkil ve Tasarruf Bonoları İhracı Hakkında Kanun. Tasarruf bonoları piyasalarda bankerlerin etkinliğini artırdı.
24 Ocak 1980	24 Ocak 1980 kararlarının yayınlanması ile Türkiye’de finansal serbestlik/liberal ekonomi politikalarının geçerli olduğu bir dönem başladı.
4 Haziran 1980	Bankalar Kurulu Kararı yayınlandı. Bankaların faiz oranlarını serbestçe belirleyebilmesi ve mevduat sertifikalarının çıkarılabilmesi düzenlendi.
19 Haziran 1980	Bankalar kendi aralarında bir centilmenlik anlaşması imzalayarak faiz oranları üzerinde anlaştılar. Bunu 29 Haziran günü ilan ettiler.
1 Temmuz 1980	Serbest faiz oranları ile işlemler başladı. Bu tarihten sonra finansal piyasalarda yüksek faiz rekabeti başladı.
28 Temmuz 1981	2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu kabul edildi. 30 Temmuz 1981 tarihinde Resmî Gazete yayınlandı. Yürürlük tarihi 1 Şubat 1982 olarak belirlendi. Bu tarihte ekonomi yönetimi bankerlerin faaliyetleri hakkında tedirgindir. Bu yüzden yasanın yürürlük tarihi olan Şubat 1982’den önce çeşitli düzenlemelerle banker krizinin yönetilmesine karar verildi.
11 Eylül 1981	2520 sayılı 2279 Sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile bankerlik izninin Maliye Bakanlığı’na bağlanması, aktif bankerlere bir ay içerisinde beyanname verme zorunluluğunun getirilmesi ve banka/banker ilanlarının ve reklamlarının T.C. Merkez Bankası iznine bağlanması düzenlendi.
16 Kasım 1981	Bankalar Birliği toplantısında bankalar faiz oranları üzerinde ve mevduat sertifikalarının bankerler aracılığıyla satışının sonlandırılması konusunda anlaştılar.
17 Kasım 1981	17517 numaralı Resmî Gazete’de yayınlanan Maliye Bakanlığı tebliği bankaların faiz kuponlu mevduat sertifikası ihracını ve mevduat sertifikalarının bankerler ya da üçüncü kişiler aracılığıyla pazarlanmasını yasakladı.
23 Aralık 1981	17553 numaralı Resmî Gazete’de yayınlanan 2530 sayılı kanuna ilişkin 4 numaralı tebliğ ile borsa bankerlerinin kuruluş ve çalışma koşulları düzenlendi.
Kasım-Aralık 1981	Birinci dalga banker krizi gerçekleşti. Özellikle Ankara merkezli piyasa bankerleri iflas ettiler ya da tasfiye için yetkili kurullara başvuruda bulundular.
14 Ocak 1982	Ödeme Güçlüğü İçinde Bulunan Bankerlerin İşlemleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’nin Resmî Gazete’de yayınlanması, bankerlerin tasfiyesine yönelik mevzuatın hazırlanması, tasfiye kurullarının oluşturulması, davalara bakacak mahkemelerin belirlenmesi
22 Haziran 1982	Banker Kastelli yurt dışına kaçtı. Bu kaçış aynı zamanda gayri resmi olarak piyasanın en büyük borsa bankeri kuruluşu olan Kastelli grubunun tasfiye sürecinin başlamasıydı. Böylelikle ikinci dalga

	banker krizi başladı. İkinci dalga sadece bankerleri değil, bankerlerle çok yoğun işlemler yapan finansal yapısı zayıf bazı bankaları da etkiledi.
14 Temmuz 1982	Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Turgut Özal ve Maliye Bakanı Kaya Erdem görevlerinden istifa ettiler.
24 Kasım 1983	18231 numaralı Resmî Gazete’de yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile İstanbul Bankası, Hisarbank ve Ortadoğu İktisat Bankası (Odibank) bütün aktif ve pasifleri ile Ziraat Bankası’na devredildi.
1 Ocak 1985	Bankerzedelerin yasal güvence altına alınan 200 bin liralık alacaklarının kalan bakiyeleri ödendi.

Resmi ve piyasa faizleri arasında oluşan farklar, bankerlerin yatırımcıları daha rahat ikna etmelerini sağlayacak elverişli bir ortam hazırladı. Vatandaşlarının yaşadığı ilk serbest piyasa dönemini faize hücum günleri olarak tanımlamak mümkündür. Vatandaşları sadece içine binerek zengin olabilecekleri hissini ya da bu treni kaçıran son kişi olarak zenginlikten mahrum kalma korkusunu yaşatarak ikna ettiler. İkinci bir maaş vaadi/hedefi ile vatandaşlar, tüm birikimlerini nakde çevirip bankerlere yatırmaya başladılar (Başbuğ, 1981; Karahanoğulları, 2019, s. 458). Bankerlerin sundukları yüksek faizlerle ikinci bir maaş gibi ek gelir elde eden vatandaşlar birbirlerini teşvik ettiler. Tablo 3, 24 Ocak 1980 kararları öncesindeki ve sonrasındaki enflasyon, para arzı ve kredi istatistiklerini göstermektedir. İlk üç sütunda 1975-1986 yılları arasındaki fiyat endeksleri ile faiz oranları görülmektedir. (Çenesiz, 2018).

Tablo 3. Finans Sektörü Enflasyon, Faiz ve Kredi İstatistikleri (1976-1985)

Enflasyon İstatistikleri			Faiz ve Para Arzı İstatistikleri				Kredi Kullanım İstatistikleri			
Yıl	Tüfe Değ. Oranı	Toptan Eşya Fiyat Endeksi Değişim Oranı	Faiz O. %	M1 Para Arz (Mil. TL)	Mevd. Bankaları Vadeli Mevd. (Mil. TL)	Mevd. Sertif. (*000 TL)	Banka. Sektörü Top. Kullanı. Kredi Tutarı (*000 TL)	Özel Sektör Tarafından Kullanılan Kredi Top. (*000 TL)	Top. Kredi / Gayri Safi Milli Hasıla Oranı	Özel S. Kredi / Top. Kredi Oranı
1976	16,4	15,6	9	150.400	30.800	-	299.034	164.420	34,4	0,55
1977	22,5	24,1	9	209.200	34.400	-	414.191	209.808	37,4	0,51
1978	53,3	52,6	12	283.700	44.400	-	526.037	267.582	32,0	0,51
1979	62	63,9	20	444.400	83.300	-	796.088	396.236	27,7	0,50
1980	101,4	107,2	33	704.000	177.900	22.200	1.326.341	689.211	25,0	0,52
1981	34	36,8	35	972.100	665.100	150.500	2.059.078	1.230.645	25,7	0,60
1982	28,4	27	50	1.341.900	1.212.300	257.600	2.668.394	1.738.311	25,1	0,65
1983	31,4	30,5	45	1.941.000	1.347.400	113.800	3.426.366	2.338.438	24,6	0,68
1984	48,4	50,3	45	2.252.700	2.926.300	273.800	4.231.803	3.163.720	19,1	0,75
1985	45	43,2	55	3.208.700	4.936.800	673.300	7.114.780	5.175.490	20,1	0,73

Kaynak: (TÜİK, 2013)

Ekonominin rasyonel olmayan kararlarla kontrol altına alınma çabası, finansal aktörleri resmi olmayan ya da yasal olmayan çeşitli uygulamalara yöneltti. Bankalar, kredi talebinde bulunan müşterilerine tanımladıkları kredi limitlerinin tamamını kullandırtmadan, kredi limitleri üzerinden faiz hesaplayarak kar etmeye çalıştılar. 100 bin lira kredi tahsis edilen şirkete, 35 bin lira kredi kullandırılırken, kredi faizi 100 bin lira üzerinden hesaplandı. Böylelikle kalan 65 bin lira diğer müşterilere sunulurken resmi faizler ile piyasa faizleri arasındaki makasın olumsuz etkileri yönetildi. Diğer taraftan

bankalar yasa gereği ilan edilen ve enflasyon oranından daha düşük olan faiz oranları ile işlem yapmak zorundayken bankerler daha serbest hareket edebilmekteydiler. Örneğin bankaların %15 yasal faiz verdiği günlerde Kastelli %33, MEBAN %51, Eczacıbaşı Yatırım Holding %36,5 faiz oranlı ilanları/reklamları gazetelerde ve televizyonlarda yayınlanmaktaydı (Kafaoğlu, 1982, s. 66). Paraları karşılığında çok daha yüksek bir faiz alan tasarruf sahipleri bankerleri yeğleyince, birçok büyük holding de kendi bankerlik kuruluşlarını kurdu. Transtürk ve Profilo'nun kurduğu MEBAN'ı, Sabancı'nın Ak Borsa'sı, Kozanoğlu Çavuşoğlu'nun Eko Yatırım'ı ve Çukurova'nın Genborsa'sı izledi. Bu arada eski piyasa bankerlerinin kurduğu Kastelli, MENTAS ve BİMTAŞ gibi kuruluşlar da büyük mevduat toplamaya başladılar. Bankalar yasal kısıtlamalar nedeniyle yapamadıkları işlemleri gerçekleştirmek üzere bir araya geldiler. On üç büyük bankanın kurduğu Yatırım-Finansman A.Ş. de Ağustos 1980'de menkul değer işlemlerine başladı (Uluyol, 2019, s. 78). Bunun dışında bankalar doğrudan müşterilere ulaşmak yerine bankerler aracılığıyla kendi ürünlerini pazarlamaya başladılar. Bankerler, bankaların birer şubesi gibi, bankaların çıkardıkları mevduat sertifikalarını pazarladılar; bankalardan iskontolu olarak aldıkları mevduat sertifikalarını kendi borç senetleri ile vatandaşlara satarak fon topladılar ve yüksek faizle kredi sattılar (Baykal, 2007, ss. 34-35).

4 Haziran 1980 tarihli 17007 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan 8/909 numaralı Bakanlar Kurulu Kararı ile bankaların faiz oranlarını serbestçe belirlemesi ve mevduat sertifikaları çıkarabilmesi düzenlendi. Ekonomi yönetimi bu düzenlemeyle faizlerin başlangıçta yükseleceğini, daha sonra bankalar arasında bir rekabetin oluşacağını ve böylelikle faiz oranlarının zamanla düşeceğini öngörmekteydi. Bankaların oligopol yapısı ve özellikle büyük bankaların rekabeti önleyici yönde anlaşmaya çalışma çabaları, ekonomi yönetimini alternatif arayışlara yöneltti. Dört büyük bankanın önderliğinde bankaların bir centilmenlik anlaşması imzalaması, ekonomi yönetiminin bankerlerin faaliyetlerine göz yummasına neden oldu. Böylelikle, bankerler ile bankalar faiz konusunda rekabete başladılar (Artun vd., 1987, s. 61). Oluşan yeni sistem bankaların kendi aralarındaki rekabet, bankalarla bankerlerin rekabeti ve bankerlerin kendi aralarındaki rekabeti olmak üzere üç farklı kulvar açtı. Kurumsallaşma düzeyi ve firma ölçeği rekabette esnekliği belirleyen temel parametrelerdi. Şöyle ki, büyük ve kurumsal bankalar sektördeki kredibiliteleri ve müşteri portföylerine güvenerek az şubeli ve küçük bankalara göre daha düşük faiz oranları ile mevduat toplamaya çalışırken benzeri bir sektörel yapılanma banker piyasasında da mevcut idi. Borsa bankerleri olarak bilinen bankerler ile piyasa bankerleri arasındaki rekabette, piyasa bankerleri daha az kurumsal ve küçük örgüt yapılarından ötürü daha esnek hareket edebilmekteydiler.

Rekabet üstünlüğünü kaybetmek istemeyen bankaların çekingen davranmasına karşın T.C. Merkez Bankası yönetiminin ısrarıyla 19 Haziran 1980 tarihinde Ankara'da bir araya gelen bankalar, centilmenlik anlaşması imzaladılar. Bankaların uzlaştıkları faiz oranları Tablo 4 ile gösterilmektedir. Her ne kadar anlaşma imzalanmış olsa da bankalar arasındaki ölçek farkı, daha fazla mevduat toplama isteği ve rekabet, bankacıların anlaşmaya uygun davranmalarını engelledi ve centilmenlik anlaşmasının ihlali, bankalar arası toplantıların gündemini oluşturdu. Büyük bankalar daha düşük faiz oranları ile işlem yaparken, küçük bankalar el altından, uzlaşılan faiz oranlarından daha yüksek oranlarla mevduat toplamaya çalıştılar.

Tablo 4. Bankalar Arasında Uzlaşılan Faiz Oranları (29 Haziran 1980)

Vade (Mevduat)	Faiz Oranı	Vade (Kredi)	Faiz Oranı
Vadesiz	%5	Kısa vadeli ihracat kredisi	%22
6 ay-1 yıl vadeli	%15	Kısa vadeli diğer krediler	%31
2 yıla kadar	%33,3	Uzun vadeli krediler	%36
3 yıla kadar	%34	Orta vadeli teşvik belgeli	%24
4 yıldan fazlası için	%36	Orta vadeli diğer krediler	%33

Kaynak: (Kafaoğlu, 1982, s. 72)

Kurumsallaşma düzeyi ve ölçek konusunda dezavantajlı durumdaki bankalar ve bankerler daha yüksek faizler önererek mevduat toplama yarışına girdiler. Faiz oranlarını yükselten bankerlerle rekabet etmekte yetersiz kalan bankalar ve holdingler, farklı adlarla aracı kurumları faaliyete geçirerek piyasadan nakit toplamaya başladılar. Bankerler ise yüklü miktarda kredi ihtiyacı olan anonim şirketler ve kendileriyle çalışan holdinglerle iş birliği yaparak tasarruf sahiplerine %60'lara varan faiz ödemeye başladılar. Uygulanan faiz farklılıkları, tasarrufların bankacılık sisteminin dışına çıkmasına neden oldu (Akdoğan, 2012, s. 194). Tablo 3'te altıncı sütun, özellikle bankerlik faaliyetlerinin sonlandırıldığı 1982 yılından sonra mevduat hesaplarındaki radikal artışı göstermektedir. Farkların önceki yıllarda bankerlere yatırıldığı söylenebilir.

Bankalar ile bankerler arasında adil bir rekabet yoktu. Bankalar yasalarla kontrol edilebiliyor iken bankerler daha esnek hareket edebilmekteydiler (MGK, 1981a, s. 318). Bankacılık yasası, Bankalar Birliği'nin düzenli toplantılarında yüksek faize yönelik sorunların ele alınması ve T.C. Merkez Bankası'nın para piyasasını izlemeye yönelik faaliyetleri, bankaları yüksek faiz konusunda kısmi de olsa dizginlerken, bankerler üzerinde herhangi bir kontrol bulunmamaktaydı. Bankerlerin sayısı ve topladıkları mevduat hakkında, devletin kurumları da detaylı bilgi sahibi değillerdi. Bankerler kendilerine özgü bir kayıt sistemi geliştirdiler ve sadece kendilerinin bildiği karmaşık yöntemlerle uygulamalar yaptılar. Denetime giden Maliye Bakanlığı elemanları bazen bunların içinden çıkamıyor ve bankerlerden aldıkları bilgilerle yetinmek durumunda kalıyorlardı (Çölaşan, 1984, s. 181). Daha kurumsal yapıya sahip borsa bankerleri nispeten organize görüntü verirken, piyasa bankerleri finansal serbestliğin ve denetimsizliğin etkisi ile özgürce hareket edebilmekteydiler. Bankerlik kuruluşları arasındaki faiz savaşı, bir süre sonra borç alınan paranın faizini ödemek için daha yüksek faiz ile borçlanmak şeklini aldı (Baykal, 2007, ss. 34-35). Bankerlik sistemi sürekli nakit girişi gerektirmekteydi. Çünkü mevduat toplayabilmek için oldukça yüksek faiz oranları teklif eden bankerler için, toplanan mevduatların faiz oranlarını karşılayacak getiriye sahip herhangi bir finansal araç ya da yüksek kar oranlı iş fırsatları bulunmamaktaydı. Diğer taraftan yine piyasa bankerlerinin zor durumdaki şirketlere oldukça yüksek faiz oranları ile verdikleri kredilerin geri ödemelerinde de sorunlar yaşanmaktaydı. Bundan ötürü özellikle piyasa bankerliği, sistemden çıkmak isteyen yatırımcının anaparasının veya mevcut yatırımcıların faiz ödemelerinin, bir sonraki yatırımcının mevduatından karşılanması esasına dayanan bir çeşit saadet zincirine dönüştü. Dolayısıyla sistemin çalışabilmesi için bankerlerin yeni müşteri bulmaları zorunluydu. Devlet, bir noktada tıkanacağı belli olan bu sisteme yönelik yeterli denetleme ve düzenlemeyi zamanında yapmadı (Akdoğan, 2012, s. 194; Baykal, 2007, ss. 34-35).

4 Haziran 1980 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile bankalara mevduat sertifikası ihraç etme yetkisi verilmişti. Bankalar mevduat sertifikaları ihracına başladılar. Tablo 3 yedinci sütun, ihraç edilen ve kayıt altına alınan mevduat sertifikalarının tutarlarını göstermektedir. Aslında piyasadaki mevduat sertifikalarının gerçekte ne kadar olduğunu ne bankerler ne bankalar ne de T.C. Merkez Bankası biliyordu. Mevduat sertifikalarının gerçekte, beyan edilenden daha fazla olması olasıdır; çünkü bankerler mevduat toplarken teminat olarak şirket tahvillerini vermekteydiler. Şirket tahvilleri de sermayelerine kıyasla ihraç edilebildiğinden belirli bir süre sonunda talep fazlalığından dolayı bankerler özel şirket tahvili bulamaz oldular. Özel sektör tahvil ihracı 1974’de 618 milyon, 1975’de 1.149 milyon, 1976’da 1.708 milyon, 1977’de 1.582 milyon, 1978’de 2.199 milyon, 1979’da 4.516 milyon iken 1980 yılı Eylül ayında 13.473 milyon lira olarak gerçekleşti. Bankerlerin tahvilleri nasıl yoğun kullandıkları 1980 yılı artış tutarından anlaşılabilir (MGK, 1981b). Özellikle 1980 yılından sonra mevduat sertifikalarının ihracının mümkün olmasıyla başlangıçta küçük bankalar daha sonra bazı büyük bankalar bankerler aracılığıyla mevduat sertifikalarını pazarlamaya başladılar. Çünkü mevduat sertifikalarına yönelik kamusal denetim yetersiz olduğundan, bankalar diledikleri kadar mevduat sertifikası bastırıp satabiliyorlardı. Böylelikle mevduat sertifikaları gerek bankaların kendi aralarında gerekse bankalarla bankerler arasında rekabeti bozucu bir nitelik kazandı ve bankalar arası toplantılarda mevduat sertifikalarının bankerler aracılığıyla satışına itirazlar dile getirilmeye başlandı.

1981 yılına gelindiğinde finans sektöründe faiz oranları üzerinden çetin bir rekabet yaşanmaktaydı. Bankaların centilmenlik anlaşmaları el altından yapılan işlemlerle ihlal edilmekte ve bu ihlaller, bankalar arası toplantılarda şikâyet edilmesine karşın devam etmekteydi. Diğer taraftan bankerler serbestlik ortamında oldukça yüksek faiz oranları ile mevduat toplamaya çalışmaktaydılar. Bu faiz oranlarını sistemin kaldırmasının mümkün olmadığı gerek bankerler gerekse hükümet yetkilileri tarafından dile getirilmekteydi ve sisteme bir müdahalenin gerekliliği sektörün tüm paydaşları tarafından kabul görmekteydi (Çölaşan, 1984, s. 36). Aslında hükümet yetkilileri banker sisteminin bir krize doğru evrildiğinin farkında olmakla beraber sisteme ani ve sert bir müdahalenin yatırımcılar arasında paniğe neden olacağını, iflas durumunda bankerlere parasını yatırmış vatandaşların mağdur olacağını düşünmekteydiler. 28 Temmuz 1981 tarihinde 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu yasalaştı. Fakat kanunun yürürlük tarihi 1 Şubat 1982 olarak belirlendi. Banker sisteminin olası riskleri siyasetin gündemindeydi ve Şubat 1982 beklenmeden banker sistemine müdahalenin gerekliliği üzerine tartışmalar yapılmaktaydı.

Bakanlar Kurulu’nda bankerlerin faaliyetlerini derhal sonlandıracak bir düzenleme yerine aşamalı ve yavaş bir müdahale tercih edildi. 11 Eylül 1981 günü yapılan meclis görüşmelerinde, bu müdahalenin sorunları çözmediği ve bankerlik sistemindeki sorunun kaynağı olarak belirtilen banka mevduat sertifikalarının bankerler aracılığıyla satışını engelleyemeyeceği beklentisi dile getirildi (MGK, 1981a). 11 Eylül 1981’de kabul edilen ve 15 Eylül 1981 tarih 17459 numaralı Resmî Gazete’de yayınlanan 2520 sayılı 2279 Sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile bankerlik izninin Maliye Bakanlığı’na bağlanması, aktif bankerlere bir ay içerisinde beyanname verme zorunluluğunun getirilmesi ve banka/banker ilan ve reklamlarının T.C. Merkez Bankası iznine bağlanması kararlaştırıldı. Ekonomi yönetimi

bu düzenleme ile faiz oranları üzerinden devam eden yoğun rekabeti kontrol altına almayı, finansal sistem içerisinde bankaların ağırlığını ve pozisyonunu güçlendirmeyi, tasarruf sahiplerinin yüksek kazanç teklif eden kişi ve kurumlara yönelmemesini ve çeşitli yollarla toplanan tasarrufların spekülatif alanlara kaymasının önlenmesini amaçlamaktaydı. Aslında 11 Eylül 1981 tarihinde yapılan yasal düzenleme ile özellikle çek/senet karşılığı fon toplayan piyasa bankerlerinin sistemden çıkarılması amaçlandı. Başvuru yapan 278 banker firmasının 261'i daha sonraki aşamalarda (1982 yılında) tasfiye sürecine girdi (Kafaoğlu, 1982, ss. 106-108). Tebliğ ile bankerlerin faiz oranlarının denetim altına alınmasına ve bankerlerin mevduat toplayamamasına dair yasal değişiklikler yapıldı. Bu durum, bankalarla bankerler arasında olan rekabetin kazananının bankalar olduğu şeklinde yorumlandı. Bankerlerin yeni mevduat toplayamamaları durumunda mevcut yatırımcılara ödeme yapamayacağı ve bu durumun ekonomik bir krize doğru gidebileceği yorumları 1981 yılı Eylül ayında gazetelerde yer aldı (Doğan, 1981, ss. 1-7).

Ekonomi yönetiminin müdahalesinin sonuçları kendini göstermeye başladı. T.C. Merkez Bankası banker reklamlarını denetim altına aldı. T.C. Merkez Bankası Başkanı Osman Şıklar, bankerlerle yaptığı toplantıda bankalardan daha yüksek faiz ya da mevduat toplama iması içeren reklamları onaylamayacağını belirtti. Denetimler öncesi reklamlarda yatırımcıları ikna etmeye yönelik faiz oranları yer alırken, denetimler sonrasındaki reklamlarda faiz oranlarına izin verilmedi. Maliye Bakanlığı denetim elemanları 21 Eylül 1981 Pazartesi günü banker hesaplarını incelemeye başladılar. 22 Ekim 1981 günü Maliye Bakanlığı ruhsatlarını yenilediği ve çalışma izni verilen bankerlerin listesini yayınladı. Maliye Bakanlığı'nın denetimleri ile sıkıntılı günler yaşayan bankerler, mevduat faiz oranlarını arttırdılar. Banker iflasları ya da bankerlerin kayıplara karışmasına ilişkin haberler gazetelerde yer almaya başladı. Bankerlerle rekabet içerisinde olan bankalar daha önce imzaladıkları centilmenlik anlaşmasını ihlal etmeye devam ettiler. T.C. Merkez Bankası Başkanı Osman Şıklar, finans sisteminin daha yüksek faiz oranlarını kaldıramayacağını belirterek centilmenlik anlaşmasının önemli olduğunu, bunun için bazı tedbirler alabileceklerini ifade etti. Anlaşmaya uygun hareket etmediği düşünülen yedi bankanın ihracat reeskontları durduruldu. İhracat reeskontu kesilen bankalardan biri olan Yapı ve Kredi Bankası genel müdürü bu uygulamayı yasal dayanaklardan yoksun ve serbest piyasa felsefesine aykırı olarak niteledi. Bu ortamda 16 Kasım 1981 tarihinde Bankalar Birliği toplantısı yapıldı. İstanbul'da Çınar Otel'de yapılan ve altı saatten fazla süren toplantıda bankalar faiz oranları üzerinde anlaştılar. 17 Kasım 1981 tarihli 17517 numaralı Resmî Gazete'de yayınlanan Maliye Bakanlığı tebliği, bankaların faiz kuponlu mevduat sertifikası ihracını ve mevduat sertifikalarını bankerler ya da üçüncü kişiler aracılığıyla pazarlanmasını yasakladı. Mevduat sertifikalarının hamiline yazılı olması ve tebliğin ihlali durumunda bir yaptırım/cezanın belirlenmemesinden ötürü bankalar ve bankerler, sınırlı da olsa mevduat sertifikası satışına devam ettiler. Fakat ekonomi yönetimi, bankerleri asıl çalışma alanı olan menkul kıymet aracılığına yönlendirmekte ısrarcıydı. Maliye Bakanlığı denetim elemanları, bankaların genel müdürlüklerinde mevduat sertifikası satışlarını detaylı şekilde incelediler, kamu bankalarına bankerlere mevduat satmamaları yönündeki kesin talimatlar verildi ve bankaların önemli bir kısmı da toplantıda alınan karara uyarak

bankerlere mevduat sertifikası satışlarını durdurdular (Çölaşan, 1984, ss. 135-145; Ulagay, 1981).

İlerleyen süreçte bankerlere yönelik denetimler ve incelemeler hakkında bilgi veren çok sayıda gazete haberleri çıktı. Bu haberler 1 Temmuz 1980'den bu yana denetimsiz bir şekilde faaliyetlerini sürdüren bankerler için özgürlüğün bittiği anlamına gelmekteydi.

Bankerlere yönelik bu düzenlemeler, bankerlerin mevduat toplama kabiliyetlerini sınırlandırdı ve sistemin sürdürülebilirliği konusundaki endişeleri haklı çıkaracak gelişmeleri tetikledi. Finansal açıdan sıkıntılı günler yaşayan bankerler, özellikle piyasa bankerleri için iflas ve konkordato söylentileri başladı ve bankerler hakkında yetkili makamlara ihbarlar yağmaya başladı. Bankerlerle ilgili ilk büyük olay, vatandaşlardan 1 milyar lira kadar para toplayan Banker Servet'in 19 Kasım 1981 günü ortadan kaybolmasıydı. 25 Kasım 1981'de iki banker, Nusret Köse ve Atıla Sürmeli tutuklandı (Çölaşan, 1984, ss. 150-151). Gazetelerde bankerlerin iflas, konkordato ve kayıp haberleri yayımlandı. Tablo 5, banker iflasları ve kayıplarının yoğun olarak yaşandığı Kasım-Aralık 1981 ve Ocak 1982 döneminde Cumhuriyet gazetesinde bankerler hakkında yer alan haberlerin bir kısmını göstermektedir.

Tablo 5. Bankerler Hakkında Cumhuriyet Gazetesinde Çıkan Seçili Haberlerin Listesi

Tarih	Haberin içeriği
20 Kasım 1981	1 milyar lira toplayan Banker Servet kayboldu. Boğaz Köprüsü'nde terk ettiği otomobilinde intihar notu bulundu.
21 Kasım 1981	İzmitli Banker Sürmeli 50 milyon lira ile kayboldu.
29 Kasım 1981	Aranan banker basın toplantısı yapmak istedi.
2 Aralık 1981	Maliye Bakanı bazı bankerler için halkı uyardı: Paranızı tehlikeye atmayın. Vatandaşlarımızın bankerlerden aldıkları bono ve çeklere itibar etmemeleri, faizin cazibesine kapılarak anaparalarını tehlikeye atmamalarını hatırlatırım.
7 Aralık 1981	Maliye müfettişleri ve mali dedektifler bankerleri izliyor.
9 Aralık 1981	Banker Yalçın Doğan "kaçmadım" dedi.
11 Aralık 1981	Bankerlerin yılbaşı haberleri denetlenecek.
12 Aralık 1981	Bankerler ödedikleri faizleri gösteren listeler hazırlayacaklar.
13 Aralık 1981	Bankerlerin denetimleri hızlandırıldı. Çek ve bono karşılığı mevduat toplamaya çalışan bankerlere ruhsat verilmeyecek. Erdem Finansman başkanı, "Banka ve borsa bankerleri arasında yoğun iflaslar yaşanacak." dedi.
18 Aralık 1981	Bankerlerin iflası: 200 kadar banker 40 milyar topladı.
20 Aralık 1981	Bir banker nasıl kayboldu: Banker Piyale kardeşlerini de dolandırmış.
21 Aralık 1981	Bir banker nasıl kayboldu: Önce bankada çaycılık yaptı, sonra banker oldu.
22 Aralık 1981	Üç banker daha toplam 626 milyon lira ile kayboldu.
23 Aralık 1981	Banker Yalçın Doğan'ın bürosu yakılmak istendi.
24 Aralık 1981	Sevgilisini asolist yapmak için gazino satın alan banker kayboldu.
26 Aralık 1981	Birinci haber: Bir zamanlar bankerdim: Banker Sönmez "birkaç ay içinde piyasa bankerleri diye bilinen kimse kalmayacak, göreceksiniz" dedi. İkinci haber: Banker Ayhan Avşar hakkında gıyabi tutuklama kararı verildi.
27 Aralık 1981	Banker Piyale'nin borcunu kardeşleri üstlendi.
28 Aralık 1981	Banka genel müdürleri ile yapılan görüşmelerden notlar: 1982'de mevduat faizleri değişmeyecek. Ekonomi sermaye piyasasına geçiş döneminde olduğundan bazı bankerlerle ilgili gelişmeler normaldir. 1982 yılını bankerler için iyi görmüyorum.
29 Aralık 1981	Bankerin işlettiği anaokuluna haciz konulunca çocuklar açığa kaldı. Erdem finansman vadesinden önce anapara ödemesi yapamayacağını açıkladı. Ankara'da bir piyasa bankerleri ve personeli bir haftadır kayıp. Bankerler Birliği Derneği Maliye Bakanlığı'na ve MGK'ya brifing verme talebinde bulundu.
5 Ocak 1982	Bankalar Birliği, batan bankerlerin bir an önce ortaya çıkmaları sağlanmalı
6 Ocak 1982	Banka yöneticileri bankerlerin mali yükümlülüklerinin genişletilmesini ve bankerlerin günlük faiz uygulamasının önlenmesini istediler.
7 Ocak 1982	Banker müdürlerine güvence: Kaçan bankerlerin hesap ve mallarına el konuldu.

9 Ocak 1982	Birinci haber: Müflis bankerler için tapuda bilgi merkezi kuruldu. İkinci haber: Altı ekonomist bankerlerle ilgili son tebliği tartıştı. Panik yaratılırsa hiçbir finans kuruluşu taahhütlerini karşılayamaz.
10 Ocak 1982	Bankerler için ihtisas mahkemeleri kuruluyor. Alacaklar için tasfiye komisyonları oluşturulacak.

Gazetelerde bir taraftan yoğun bir şekilde bankerlerin vatandaşları nasıl dolandırıldıklarına, banker kayıplarına ve iflaslarına, devletin banker denetimlerine ilişkin çoğunlukla olumsuz içerikli haberlere yer verilirken diğer taraftan aynı gazetede, aynı günde, bankerlerin güvenli ve yüksek kazanç için doğru adres olduğunu belirten tam sayfa ilanlara/reklamlara yer verilmekteydi. Maliye Bakanı Kaya Erdem'in ilk olarak 22 Eylül 1981 tarihinde Milliyet gazetesinde parasını bankerlere yatıran vatandaşlar hakkında "3-5 kuruş fazla kazanmak için kumar oynanmıştır" beyanı yayınlandı. Daha sonra 2 Aralık 1981 günü düzenlediği basın toplantısında bankalar ve bankerlerin faaliyetlerine yönelik görüşlerini açıklarken kullandığı "Vatandaşlarımızın bankerlerden aldıkları bono ve çeklere itibar etmemeleri, faizin cazibesine kapılarak anaparalarını tehlikeye atmamalarını hatırlatırım." ifadesi ekonomi yönetiminin bankerlere bakış açısını göstermek açısından önemliydi. Her ne kadar "kumar oynama" ifadesi Kaya Erdem ile birlikte anılsa da dönemin ekonomiden sorumlu en üst düzey yöneticisi ve Başbakan Yardımcısı Turgut Özal da farklı düşünmemiştir. Devlet, banka-banker arasındaki rekabette tercihini bankalardan yana kullanmıştı. Bu gelişmeler bankerler üzerindeki baskıyı arttırdı ve vatandaşlar mevduatlarını çekmek üzere bankerlere yöneldiler. Sistemi sürdürebilmek için yeni mevduatlara ihtiyaç duyan banker sisteminin bu mevduat çıkışlarını kaldırması mümkün değildi. Üstelik hali hazırda bankalarla bankerler arasındaki faiz/mevduat rekabetine devletin de aktif katılımı mevduat toplamayı daha da zorlaştırdı. Böylelikle Türkiye ekonomisi 1981 yılının sonlarında özellikle Ankara merkezli piyasa bankerleri krizine tanık oldu.

23 Aralık 1981 tarihli 17553 numaralı Resmî Gazete'de yayınlanan 2530 sayılı kanuna ilişkin 4 numaralı tebliğ ile borsa bankerliği faaliyetinde bulunacak kuruluşlara ilişkin ölçütler belirlendi. Buna göre, anonim şirket tüzel kişiliği olmalı, sermayesi minimum 200 milyon TL olmalı ve sermayesinin yarısı T.C. Merkez Bankası'na teminat olarak yatırılmalıydı. Borsa bankerlerinin faaliyetleri sadece menkul kıymet alım-satımı ile sınırlandırıldı, ödünç para verme ve herhangi bir sanayi-ticari faaliyette bulunmaları yasaklandı. Tebliğin geçici ikinci maddesi daha önce bu tebliğe aykırı işlem yapmış bankerlerin bunları bir ay içerisinde bir tasfiye planı ve teminatları ile bildirmesi zorunluluğunu getirdi. Bankerler, tahvil, hisse senedi ve mevduat sertifikalarının yanı sıra kendi çek ve bonoları ile de mevduat toplamaktaydılar. Yüksek faiz ödeyerek borç para alan bir bankere, borçları için teminat gösterme zorunluluğunun getirilmesi karşılanması zor ve ek bir yükü. Birbiri ardına gelen yasal düzenlemeler, devlet yetkililerinin bankerlere yatırılan paralar hakkındaki umutsuz demeçleri, gazetelerde yer alan haberler paniği arttırdı. Daha sonra banker iflas ve tasfiye talepleri birbirini izledi. Ödeyebilecek durumda olan bankerler servetlerini gizliyor ve bunları mevduat sertifikaları aracılığıyla kolaylıkla yapabiliyorlardı (Kafaoğlu, 1982, ss. 90-91). Maliye Bakanlığı'nın 4 numaralı tebliği piyasa bankerliğini resmen sonlandırmakla birlikte tebliğin yayınlandığı tarihe kadar piyasa bankerlerinin çoğu kaçmış, bazıları iflas etmiş, bazıları ise tutuklanmıştı. Diğer taraftan bankerzedeler büyük bir şaşkınlık içerisinde sorunlarına çözüm bulunmasını bekliyorlardı.

Aslında 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra gelen sıkı ortam olmasaydı banker krizinin sosyal görünürlüğünün daha fazla olması beklenirdi. 24 Aralık 1981 günü Turgut Özal ve Kaya Erdem, Milli Güvenlik Konseyi'ne sunum yaptılar ve Turgut Özal bazı bankerlerin batmasında sakınca bulunmadığını, tam tersine sağlıklı kuruluşlar battıkça sağlıklı kuruluşların daha güçlü biçimde yaşayacağını belirtti (Çölaşan, 1984, ss. 166-167). 14 Ocak 1982 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan "35 numaralı Ödeme Güçlüğü İçinde Bulunan Bankerlerin İşlemleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile banker krizine yönelik yasal düzenlemeler yapıldı. Ankara, İstanbul ve İzmir'de ticaret mahkemelerinin bankerlerin tasfiyesi için görevlendirilmesi, tasfiye kurullarının oluşturulması ve çalıştırılması düzenlendi. Buna göre tasfiye isteyen bankerlerin merkezlerinin bulunduğu bölgedeki ticaret mahkemesine başvurmaları gerekmekteydi. Tasfiye başvurusunda bulunan bankerler bir ay içerisinde gerçek ve tüzel kişilerle alacak-borç ilişkilerini gösteren bir beyanname vermek durumundaydılar. Ayrıca son iki sene içerisinde bankerler ile banker kuruluşlarındaki yöneticilerin ivazlı ve ivazsız olarak yaptıkları işlemlerin de beyan edilme zorunluluğu getirildi. Tasfiye ilanın yayınlanan bankerden alacaklı olanlar bir ay içerisinde tasfiye kuruluna başvurmak zorundaydılar. Tasfiye işlerine bakan mahkeme, tüm alacaklıların haklarının ödenmesi ya da bankerin mahkemeye sunduğu iş planının mahkemece uygun bulunması durumunda bankerin, bankerlik dışındaki işlerini devam ettirebilmesi için tasfiyeyi kaldırabilmekteydi. Yatırımcıların haklarını korumaya yönelik bu düzenlemeler aynı zamanda banker krizinin büyüklüğünün anlaşılmasına da yardımcı olacaktı.

Tasfiyesi istenilen ve tasfiyesine karar verilen banker sayısı her geçen gün artı. 23 Ocak tarihinde Ankara'da tasfiye istenen banker kuruluşu sayısı 31; 3 Şubat tarihinde tasfiyesi istenen 96 tasfiyesine karar verilen sayısı 42; 12 Şubat tarihinde tasfiyesi istenen 142 tasfiyesine karar verilen 79 oldu. Bu arada bankerzedeler de haklarını aramak ve seslerini hükümete daha güçlü bir şekilde duyurabilmek için örgütlenmeye başladılar. Çeşitli komiteler şeklinde örgütlenen bankerzedeler, banker krizinin oluşmasında herhangi bir katkılarının ve hatalarının olmamasına rağmen mağdur olduklarını, tasfiyeye ilişkin yasal düzenlemelerin bankerleri koruyacak şekilde çıkarıldığını, bankerlerin sırdaş hesapları kullanarak ya da muvazaalı işlemler yaparak mallarını kaçırdıklarını iddia ederek zararların karşılanmasını isteyen bir raporu MGK'ya ve Başbakanlık makamına sundular (Cumhuriyet Gazetesi, 1981). Bankerzedeler arasında yasal ya da etik olmayan yollarla, örneğin kamu gücünü ve nüfuzunu kullanan bürokratlar gibi, alacaklarını tahsil edebilenler oldu.

1982 yılı şubat ayında, bir taraftan bankerzedeler için tasfiye kurulları oluşturulurken diğer taraftan faaliyetlerini devam ettirebilen bankerlerle bankalar arasında faiz rekabeti devam etmekteydi. Piyasa bankerleri krizi ile bir güven sorunu yaşayan borsa bankerleri, bu durumu aşmak için yoğun reklam kampanyalarına başladılar. Örneğin dönemin ünlü film yıldızlarının bir arada yer aldığı Banker Kastelli reklamları her gün televizyon ekranında ve gazete sayfalarında yayınlanmaktaydı. Bu esnada bankalar arasında da mevduat sertifikalarının bankerler aracılığıyla satışı konusunda tartışmalar ve suçlamalar yaşanmaktaydı. Mevduat sertifikalarının satışı yasaklanmasına rağmen bazı küçük ve zor durumdaki bankaların hala bankerlere el atından mevduat sertifikası verdikleri bilinmekteydi. Hatta Banker Kastelli bu konuda Ankara'dan "Mevduat sertifikası satışına devam et" biçiminde bir mesaj almıştı. 26 Şubat tarihinde İzmir'de yapılan bankalar arası

toplantıda bu konular ele alındı ve Maliye Bakanlığı'nın tebliğleri doğrultusunda hareket edilmesi kararlaştırılmasına rağmen mevduat sertifikalarının satışına devam edildi. Faaliyetlerini sürdüren banker kuruluşları arasında en önde gelen ve sektörün lideri Kastelli Grubu idi.

2.2.2. Banker Krizinin Etkileri

Banker krizi sonucunda Türkiye'de faaliyette bulunan bankerlik kurumlarının tasfiye edilerek piyasadan çekilmeleri hem bireylere hem de toplum geneline ağır bir maddi ve manevi bedel olarak yansıdı. Genel anlamda finansal sisteme, devlete, kamu yöneticilerine, özelde ise bankerlik mesleğine yönelik güven kaybı, bankacılık sistemini ve işleyişini olumsuz etkilemesi, iş yaşamında ahlaki çöküntüye neden olması manevi etkileri olarak gösterilmektedir. Maddi etkileri hakkında ise kesin bilgiler bulunmamakla birlikte çeşitli tahminler yapılmaktadır. Banker krizi neticesinde resmi kayıtlara göre 200 bin civarında orta sınıf yatırımcının 50-65 milyar liralık tasarrufunun doğrudan kaybolduğu tahmin edilmektedir. Bu tutar, sadece tasfiye kurullarının kabul ettiği belgelenebilir alacaklardan oluşmaktaydı. Bankerlerin iş modelinde kullanılan kıymetli evraktan karşılıksız çıkan senet, çek ve teminat mektubu tutarları da eklendiğinde, banker krizinin faturasının daha yüksek olması gerektiği ortadadır. Ayrıca 24 Kasım 1983 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararı ile Ziraat Bankası'na devredilen üç batık bankanın topluma maliyeti gibi dolaylı maliyetler de eklendiğinde banker krizinin faturası daha da artmaktadır (Akdoğan, 2012, ss. 194-195; Kafaoğlu, 1982, ss. 95-96; Keskin, 2019, s. 246). Bu bağlamda banker krizinin ekonomik büyüklüğü farklı kaynaklarda GSMH'nin yaklaşık olarak yüzde 2,5'i, lira cinsinden 200 milyar lira, döviz cinsinden ise o günün kurları ile 350 milyon dolar olarak tahmin edilmektedir (Y. Coşkun, 2012, s. 69).

1981 yılı sonlarında piyasa bankerlerinin ödeme güçlüğü içine girmesinden dolayı yatırımcıların haklarını korumak amacıyla, 13 Ocak 1982 tarihindeki yasal düzenlemeler çerçevesinde 2578 sayılı Yetki Kanunu ve bu kanuna dayanılarak 35 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ve bu kararnameye ek ve değişiklikler getiren çok sayıda KHK yürürlüğe girdi. KHK'lar ile bankerlerin tasfiye başvurularına değerlendirmek üzere mahkemeler yetkilendirildi ve tasfiye kurulları oluşturuldu. 11.08.1983 tarihinde kabul edilen ve 13.08.1983 tarihli 18134 numaralı Resmî Gazete'de yayınlanan 2874 sayılı Tasfiye Halindeki Bankerlerin Tasfiyelerinin Hızlandırılması Hakkında Kanun ile Tasarrufları Koruma Fonu oluşturuldu. Vatandaşların 200 bin liraya kadar olan ve tasfiye kurullarında kesinleşmiş alacakları bir yıl vadeli banka mevduatı haline getirildi. Bu alacakların 25 bin lirası peşin ödendi, kalan bakiye ise 1.1.1985 tarihinde alacaklılara ödendi (TBMM, 1984, s. 503).

Banker krizi, tasfiye kurullarının çalışmaları, bankerlerin alacaklarının tahsili, borçlarının ödenmesi uzun bir süre ülke siyasetinin gündemini meşgul etti. Banker sisteminin mucidi (TBMM, 1984, s. 504) ve dolayısıyla banker krizinin siyasi sorumlusu olarak gösterilen Turgut Özal ve Kaya Erdem 14 Temmuz 1982 günü görevlerinden istifa ettiler. Türkiye Büyük Millet Meclisi oturumlarında banker krizinin nedenleri, sorumluları, bankerlerin tasfiye sürecinde yaşanan olumsuz örnekler, devletin adaleti sağlamak üzere bir taraf olarak yapabilecekleri gündeme getirildi, sorumlularının belirlenmesi için önergeler verildi fakat iktidar partisi tarafından reddedildi (MGK, 1982). 1986 yılında yapılan

Meclis görüşmelerinde İstanbul Milletvekili Hüseyin Avni Güler, devletin geçen sene bankerzedelere, Emlak Kredi Bankası aracılığıyla 200 biner lira ödediğini, geriye kalan miktarların ödenmediğini ifade etti. Güler'e göre bankerlerin mal varlıklarının el konulduğundaki değeri 38 milyar lira, konuşmanın yapıldığı 1986 yılındaki değeri ise 100 milyar lira olup, bankerzedelerin alacaklarını karşılamaktaydı. Bu yüzden de devletin bu malların satışını yaparak bankerzedelerin alacaklarını karşılaması gerektiğini belirtti (TBMM, 1986a, s. 261).

Banker krizi, T.C. Merkez Bankası'nın son durak kredi işlevini yerine getirmesiyle, sistematik bir hal almadan önlenebildi. Bankerlik kuruluşlarının ve kapatılan bankaların, sektördeki ağırlıklarının fazla olmaması nedeniyle krizin etkileri fazla hissedilmedi; daha ziyade mevduat dağılımının kamu bankaları lehine değişmesine neden oldu (Akdoğan, 2012, ss. 194-195). Orta sınıf tasarruf sahipleri, banker krizinden en olumsuz etkilenen grup oldu. Çünkü bankerlerin yoğun bir biçimde pazarladığı mevduat sertifikaların kefaretinin ne pazarlayan bankerler ne de pazarlatan bankalar ödediler. Bankerlerin büyük bölümü bu işe başladıkları mali güçlerinden çok daha iyi bir güce kavuştular. Bankalar ise dolaylı bir yoldan da olsa uzun vadeli finansman sağladılar. Kendilerinin sattıkları sertifikaların vadeleri aynı kalmakla birlikte bankerler aracılığıyla sattıkları sertifikaların vadeleri, banker krizi ile ortalama iki yıl uzadı (Yüzgün, 1982). Bu yüzden bazı siyasiler banker krizine büyük firmalara finansman sağlanması için bilerek müsaade edildiği eleştirisini dile getirdiler. Buna göre aslında banker sistemiyle büyük firmaların ihtiyacı olan paralar, birtakım yollarla halkın elinden toplandı, büyük firmalara verildi ve o günkü şartlarda, o günün faiz hadleri içerisinde çok ucuza kullanıldı (TBMM, 1984). Ankara ve İstanbul merkezli olmasına rağmen Türkiye genelini etkileyen banker krizinin birçok nedeni bulunmaktadır. 1980'li yılların piyasa bankerliğini ayrıntılı inceleyen uzmanlar aslında bu sistemin işleyiş tarzının çok yeni olmadığını, bir çeşit Ponzi sistemi/saadet zinciri olduğunu gördüler.

3. CHARLES PONZI VE PONZI SİSTEMİ

3.1. Charles Ponzi

Charles Ponzi (Doğum İtalya, 1882 – Ölüm Brezilya 1949) ABD'ye göç eden İtalyan asıllı biridir. Birbirinden çok farklı işlerde çalışan ve çeşitli suçlardan sabıkası da bulunan Ponzi, 1919 yılında yeni açtığı iş yerinde İspanya'da bir şirketin gönderdiği Uluslararası Posta Pulu (UPP) tanıtım kitapçığını incelerken sistemde bir boşluğun/fırsatın farkına varır. UPP, mektupla gönderilebilen ve karşı taraftaki ülke posta kuruluşunun değişim için kabul ettiği bir uluslararası posta puludur. Yani UPP'yi teslim alan yerel posta kuruluşu, bunun karşılığında kendi ülkesinde geçerli olan ve değeri Uluslararası Posta Birliği tarafından belirlenmiş bir hizmet ücreti karşılığı olan bir posta pulu ile değiştirmek zorundaydı. Temelde posta taşımacılık masraflarını kapsadığından her ülkede farklı fiyatlardan satılabilmekteydi. Buradaki arbitraj fırsatını gören Ponzi, pulun farklı ülkelerde farklı fiyatlarla satılmasından bir kar elde edebileceğini gördü ve bu işte kullanmak üzere sermaye arayışı içerisine girdi. Bunun için de Ocak 1920'de yeni bir firma kurdu ve ismini de Securities Exchange Company (SEC) olarak belirledi. ABD'de dönemin bankaları mevduatlara yıllık %5 faiz verirken SEC önce 90 günde %50, daha

sonra 45 günde %50 faiz vaadi ile posta pulu ticaretine başladı. Posta pulu ticareti yaptığını beyan etse de fiili olarak posta pulları satın alınmamakta, sadece mevduat toplamak için bir araç olarak kullanılmaktaydı. Zaten pratikte o hacimde bir posta pulu ticareti yapmak mümkün değildi. Haziran 1920’de SEC firmasına yatırılan paralar 2019 yılı değerlerine göre 32 milyon doları buldu. Temmuz 1920’de bir günde yatırılan para bir milyon dolara yakındı. Ponzi’nin firması, çok yüksek tutarda para toplamasına rağmen, faaliyet karlılığı bulunmamakta, mevcut yatırımcıların ödemeleri yeni gelen yatırımcılardan yapılan tahsilatlarla karşılanmaktaydı. Ponzi’nin müşterileri başlangıçta ağırlıklı olarak göçmen işçiler iken zamanla polis memurları, bankerler ve iş insanları da yatırımlarını Ponzi’ye yönlendirdiler. SEC firmasının topladığı fonların tutarı artıkça, finans yazarlarının radarına girdi, sistem sorgulandı ve sistemin sürdürülebilir olmadığına yönelik haberler çıkmaya başladı. Temmuz 1920’de finans gazetelerinde çıkan haberler ve yorumlar, Amerika Posta İdaresi’nin Ponzi’nin satın alındığını iddia ettiği kadar posta pulunun basılmadığına, yani uluslararası piyasalarda bu tutarda posta pulu bulunmadığına dair açıklaması ile SEC ve Ponzi hakkında açılan/yürütülen soruşturmalar neticesinde Ponzi sistemi çöktü. Ponzi yatırımcılarının parasal kaybının günümüz parasıyla yaklaşık olarak 193 milyon dolar olduğu tahmin edilmektedir (Ponzi, 2020; Wikipedia, 2020; Zuckoff, 2005).

3.2. Ponzi Sisteminin İşleyişi ve Özellikleri

Ponzi sistemi mevcut yatırımcılara söz verilen faiz ve anapara ödemelerinin yeni yatırımcıların verdiği fonlardan karşılandığı bir yatırım dolandırıcılığıdır. Ponzi sistemini tasarlayanlar genellikle az ya da hiç risk olmadan yüksek getiri vaat ederler. Bu yüksek getiri sağlayacak bir iş modeli olmadığından, mevcut yatırımcıların ödemelerini yapabilmeyen yolu yeni yatırımcı bulmaktır. Yeni yatırımcı akışı kesildiğinde mevcutların dahi ödemesi yapılamaz ve sistem kaçınılmaz olarak çöker (Bartoletti vd., 2020, s. 259; Samur, 2011, ss. 128-129). Fakat yatırımcıların ikna olması ve güven duyması için güvenilir bir araç gereklidir. Charles Ponzi bunun için UPP’yi kullandı. Dünya’da farklı coğrafyalarda ve farklı zamanlarda Ponzi sistemine dayalı olarak dolandırıcılıkların gerçekleştirildiği bilinmektedir. Uluslararası yazında en bilinen iki örnekten ilki 1991 senesinde komünist sistemden serbest ekonomiye geçen Arnavutluk’ta yaşanan skandaldır. Nüfusun üçte ikisinin tasarruflarını yatırdığı bu sistem 1996’da, diğer Ponzi sistemleri gibi çöktü ve yaklaşık 2000 kişinin yaşamını yitirdiği bir iç savaşa neden oldu. Uluslararası yazındaki Ponzi sistemine verilebilecek ikinci örnek, aynı zamanda dünya finans tarihinin en büyük dolandırıcılık olaylarından biri olan Madoff skandalıdır. Bir dönem Nasdaq Borsası’nın başkanlığını yapmış olan Bernard Madoff, daha sonra kurduğu serbest yatırım fonu aracılığıyla önemli tutarda fon topladı ve yönetti. 2008 krizinde yatırımcıların paralarını çekmek istemesiyle iflas süreci başlayan Madoff’un şirketinin de Ponzi sistemi şeklinde çalıştığı ortaya çıktı. Madoff vakasında 64,8 milyar doların buharlaştığı tahmin edilmektedir (Batun, 2018).

Farklı ülkelerde farklı isimlerle örnekleri görülse de Ponzi sisteminin işleyişi ve ön plana çıkan özellikleri önemli ölçüde benzerlik göstermektedir. İlk aşamada Yatırımcı A, yüksek kar vaadi veren ve Ponzi sistemini kullanacak olan şirkete yatırım yapar. Şirket vadettiği yüksek getirili tutarı Yatırımcı A’nın tasarrufundan ya da şirket yatırımlarından

geri öder. Genelde piyasadaki getiri oranlarından yüksek olan vadedilen tutar transfer edildiğinde, yatırımcı A bu durumu çevresine anlatarak sisteme dahil olacak potansiyel oyuncuların bilgi edinmesini sağlar. Genelde bu süre, birkaç geri ödeme dönemini kapsar ve Ponzi sistemini kullanan şirket bir tür güvenilirlik testini geçmiş olur. Bu safhadan sonra yatırımcı B de yüksek getiri elde edebilmek amacıyla sisteme dahil olur. Aşama 2’de Yatırımcı B, tasarruflarını şirkete aktarır. Şirket ilk aşamada olduğu gibi Yatırımcı A’nın ve B’nin yüksek getirili ödemelerini biriken anapara havuzundan karşılar. İlk kez ödeme alan Yatırımcı B ve birden fazla ödeme alan Yatırımcı A, konuyu çevreleriyle paylaşmaya devam ederler. Aşama 3’te sisteme yatırımcı C dahil olur. Yatırımcı C’nin tasarrufları hem kendi geri ödemesini hem de Yatırımcı A ve B’nin geri ödemelerini finanse edecek havuzun büyümesini sağlar.

Bu çerçevede Ponzi sistemi olarak sınıflandırılan finansal olayların ortak, karakteristik özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Basu, 2014, ss. 2-3; Hague, 2015, s. 873; BFI, 2022; Educba, 2023; ACC, 2023).

1. Genellikle minimum risk ile piyasa getirisinden daha yüksek bir getiri sözü verir.
2. Ekonomik konjonktürden bağımsız düzenli bir getiri taahhüt eder.
3. Sistem, yatırımcıların giderek daha fazla kar elde etme arzuları ile çalışır.
4. İş kolu, finansal raporlar, stratejiler ve faaliyet konusuna ilişkin tam ve net bilgiler bulunmaz.
5. Sistemin işlerliği yeni yatırımcıların sisteme dahil olma akışına bağlıdır. Potansiyel yatırımcılar ise mevcut yatırımcılar, topluluk liderleri, tanınmış kişiler ve diğer etkili kişiler kullanılarak davet edilir.
6. Yeni üyelerin/yatırımcıların yatırımları, eski üyelere/yatırımcılara vadedilen geri ödemeler için kullanılır.
7. Sistemi kuran ve kullanan kişi ya da kurumlar her an ortadan kaybolabilir. Bu durumunda iletişime geçmek ve süreçle ilgili bilgi almak olanaksız hale gelir.
8. Üyelik başvurusu ve katılım ücreti vardır.
9. “Fırsat Toplantısı” adı altında gerçekleştirilen organizasyonlara potansiyel üyeler davet edilir, toplantıda, geleneksel para kazanma yöntemlerini önemsiz ve zaman kaybı olduğunu gösteren söylemler ve bunun yerine zenginlik ve maceraya giden heyecan verici bir kestirme yolun olduğunu gösteren iyi hazırlanmış bir sunum gerçekleştirilir.
10. Katılımcılara bulacakları yatırımcıların katılımlarından da kar elde etme hakkı özellikle vurgulanır.

Ponzi sistemi iki şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Birinci sistem başlangıçtan itibaren dolandırıcılık amaçlı tasarlanabilir. İkincide yatırımcılardan/üyelerden topladığı kaynaklarla kaldıraçlı pozisyonlar gibi yüksek riskli finansal araçlara yatırım yapan şirket, zarar edebilmektedir. Zararı kapatmak için yeni yatırımcı, yeni riskli yatırım, tekrar zarar döngüsü işleyişi Ponzi sistemine dönüştürebilir.

4. BANKER SİSTEMİ VE PONZI SİSTEMİ BENZERLİĞİ

1980-1982 arasındaki banker sisteminin Ponzi sistemi ile benzerlikleri ve farklılıkları bulunmaktadır. Bir önceki bölümde 10 maddede listelenen Ponzi sisteminin karakteristik özellikleri ile banker sisteminin çalışma usullerinin önemli ölçüde örtüştükleri gözlemlenmektedir. Bu çerçevede borsa bankerleri ile piyasa bankerleri ayrımı yapmakta fayda vardır. Çünkü piyasa bankerliği sistemi ile Ponzi sistemi neredeyse tamamen eşleşirken; borsa bankerliğinde benzerlik oranının düştüğü sonucuna ulaşılmaktadır. Tablo 6’da banker sistemi ile Ponzi sisteminin benzerlik düzeyleri, 1 hiç benzerlik olmamak, 5 çok güçlü benzerlik olmak üzere, puanlandırılmaktadır. Değerlendirme araştırmacılar tarafından yapılmıştır.

Tablo 6. Banker Sistemi ile Ponzi Sistemi Benzerlik Düzeyi

Ölçüt Numarası	Ölçüt	Benzerlik Düzeyi	
		Piyasa Bankerliği	Borsa Bankerliği
1	Yüksek getiri	5	3
2	Ekonomik koşullardan bağımsız getiri	5	2
3	Süreçte giderek daha fazla kar beklentisi	5	2
4	İş modeli belirsizliği	5	2
5	Sistemin yeni üyelere bağımlılığı	5	2
6	Geri ödemelerin yeni üyelerin yatırımları ile yapılması	5	2
7	Sistemi kuranların kaçması	5	3
8	Üyelik ve kayıt ücreti	4	3
9	Fırsat toplantıları, reklamlar	4	5
10	Eski üyelerin yeni üye kayıtlarından pay almaları	1	1

Tablo 6’da özellikle vurgulanması gereken üç benzerlik dikkat çekmektedir. Birincisi yüksek getiri oranlarıdır. Ponzi sisteminde eşdeğer alternatiflere/kurumlara/yatırımlara göre oldukça yüksek getiri sözü verilmektedir. Banker krizi esnasında kurumsal bankaların faiz oranları ya da bankaların aralarında anlaştıkları faiz oranları maksimum %50 iken, bankerler yıllık yüzde 100’ü aşan oranlarda faiz önerdiler. Böylelikle sisteme dahil olan yatırımcı sayısının sürekli artması sağlandı. İkinci benzerlik sisteme güvenin sağlanması için uygun araçların kullanılmasıdır. Yatırımcılar banker sisteminin risksiz ya da düşük riskli olduğu propagandası ile ikna edildiler. Anapara karşılığında mevduat sertifikası ve büyük şirketlerin tahvilleri; faiz ödemeleri için banker senetleri, garanti belgeleri gibi kıymetli evrak verilerek güvence sağlandı. Fakat özellikle banker senetlerinin tasfiye sürecinde karşılığı olmadığı anlaşıldı ve banker senetleri ile işlem yapan yatırımcılar tasarruflarını kaybettiler. Üçüncü ve en önemli benzerlik sistemin sürdürülebilirliğinin ancak yeni yatırımcı girişine bağlı olmasıdır. Bankerlik sisteminde bankerlerin yüksek faiz ödemelerini karşılayabilecek bir iş modeli bulunmamaktaydı. Sistem ancak bankerlerin yeni yatırımcı bulmaları durumunda çalışabilmekteydi. Bu yüzden de 1920 Temmuz ve Ağustos ayında Charles Ponzi’nin SEC firmasının yaşadığı medyadaki olumsuz haberler, ekonomi bürokrasisindeki olumsuz bakış gibi olaylar Türkiye ekonomisinde de yaşandı. Hiçbir Ponzi sistemi sonsuza kadar süremeyeceği gibi, banker-banka-yüksek faiz peşinde koşan vatandaş üçgenindeki mevduat sertifikası sistemi de uzun sürmedi. TCMB’nin para arzını kısıtlayıcı programa devam etmesi,

Kastelli'nin milli gelirin neredeyse %3'ler civarında bir orana ulaşan mevduat sertifikası satışları, bankaların mevduat sertifikası satışındaki vadeyi kısaltma talepleri, siyasilerin mevduat sertifikaları hakkındaki beyanları sistemle ilgili şüpheleri artırdı. Mevduat sertifikası sahipleri, vadesinden önce nakde çevrildiğinde cezai şart olmasına rağmen, paralarını tahsil edebilmek için bankerlere gittiler. Bankerlerin bu taleplerin tamamını karşılaması mümkün olmadığından ödeme yapamadılar ve bankerlik sistemi çöktü.

Türkiye'de banker krizine neden olan iş modeli "saadet zinciri" (Kale & Eken, 2017, s. 15) ve "Ponzi Finansı" olarak tanımlanmaktadır (Karahanoğulları, 2019, s. 449; Yülek, 2008b). Tabi ki bütün bankerlerin dolandırıcı olduğu gibi bir genellemeye ulaşmak mümkün değildir. Fakat özellikle piyasa bankerleri tek tek incelendiğinde yatırım dolandırıcılığı amacıyla kurulmuş çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür. Banker sistemine yönelik eleştirel bir karikatür kitabı yayınlayan Bülent Arabacıoğlu (2011), eserindeki Rıdvan karakteri ile bankerlik sisteminin nasıl çalıştığını ortaya koymaktadır. Finansal darlık içerisinde bulunan dört iş insanı çözüm olarak bir bankerlik şirketi kurup, vatandaşlardan toplanan paraları söğüşlemeyi bulurlar. Vatandaşların kendilerine güvenmeyeceklerini düşündüklerinden, insanların güvenini kazanmış bir sembol kişi üzerinden bankerlik faaliyetlerini yürütmeye karar verirler. O günlerde tesadüfen iki çocuğun hayatını kurtararak gazeteler manşet olan ve bir halk kahramanına dönüşen Rıdvan isimli kişiyi kendilerine kurban olarak seçerler. Rıdvan ile yapılan görüşmelerde, bankerlik modern Robin Hood'luk olarak tanımlanır ve Rıdvan ikna edilir. Sahip oldukları gazetelerle Rıdvan daha da popüler hale getirilir ve bankerlik şirketi kurulur (Keskin, 2019, ss. 248-255). Her ne kadar bu eserdeki karakterler kurgu olsa da bunların gerçek hayatta karşılıkları bulunmaktadır. Genç yaşta büyük bankerler arasında yer alan Banker Bako'yu araştırdığı eserde yazar, Banker Bako'nun yalnızca bir birey olduğunu, Bako'nun asla böyle bir organizasyonu yönetecek yetenekte olmadığını, aslında bankerlik sisteminin mafya, bürokrat, ajan, general ve politikacılardan oluşan bir yapıyı barındırdığını ifade etmektedir (Taştumur, 1989, s. 2). Banker Bako'yu konu edinen başka bir makalede detaylı bir şekilde açıklanan Banker Bako'nun ticari ve o dönemin etkili siyasetçileri ile olan ilişkileri, avukatları ve yargılama süreci (Mumcu, 1987) detaylı incelendiğinde piyasa bankerliğinin sadece finansal aracılık hizmeti olmadığı, farklı kesimden insanların menfaatlerini/çıkarlarını ortaklaştırarak onları bir arada hareket etmeye teşvik eden bir sistem olduğu görülmektedir. Bu yorumlar, Türkiye'de dönemin bankerlik anlayışının, özellikle piyasa bankerliğinin, dolandırıcılığa yani Ponzi sistemine yatkın olduğunu göstermektedir. Borsa bankerlerinin daha kurumsal çalıştıklarını söylemek mümkündür. Borsa bankerlerinin en önde gelen ismi Kastelli usulsüz işler yapan bir saadet zinciri üreticisi olarak tanımlanabilir. Banka olmadığı halde mevduat toplamaya çalışmak, karşılıksız çek yazmak gibi yasal olmayan yollarla çalışmayı tercih etmiş olsa da Kastelli'yi bir para piyasası tellalı olarak tanımlamak, dolandırıcı olmadığını söylemek mümkündür (Cansen, 2008).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Araştırma neticesinde banker sistemi ile Ponzi sistemi benzerlikler bulunduğu, özellikle piyasa bankerliği sistemini Ponzi sistemi olarak tanımlamanın mümkün olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu çerçevede bankerliği bir Ponzi sistemine dönüştüren unsurların

belirlenmesi, benzer finansal vakaların gerçekleşmesini engellemek açısından önemlidir. Banker krizinin nedenleri ekonomi yazınında ve siyasi platformlarda çok tartışılan bir konu olarak ele alındı. Taraflar bulundukları pozisyonlara göre yorum yapsalar da krizin nedenlerine yönelik saptamaları üç başlıkta toplamak mümkündür.

Birincisi, Türkiye'nin planlı/kapalı ekonomiden serbest/liberal ekonomiye geçiş gibi önemli bir değişim sürecini gerekli hukuki düzenlemeler yapılmadan başlatmış olmasıdır. Banker krizinde, bankerlerin fırsatçı ve dürüst olmayan davranışları kadar, serbestleşme sürecinin plansızlığı ve aceleciliği de etkili oldu. Serbestleşme süreci öncesinde mali sistemde olası risk unsurlarının saptanmaması, liberal ekonomiye geçiş için gerekli yasal ve yapısal düzenlemelerin yapılmaması nedeniyle birçok ülkede benzer krizler gözlenmişti. 1980 yılında, Türkiye'de, T.C. Merkez Bankası aracılığıyla para piyasaları kontrol edilebiliyor iken sermaye piyasalarına yönelik bütüncül bir hukuki çerçeveden söz etmek mümkün değildi. Birincisi 1969, ikincisi 1972 yılında olmak üzere iki kanun teklifi o zamanki Meclis'e sunulmasına rağmen kanunlaştırılmadığından kadük oldular. Dönemin Maliye Bakanı Kaya Erdem'e göre banker krizinin temel nedeni piyasanın kaptıkaçtıçılıktan çıkarılıp bir düzen altına alınması, yani sermaye piyasalarına ilişkin düzenlemelerin yapılmasıdır. Erdem, bu düzenlemelerin daha önceki hükümetler döneminde yapılmış olması durumunda banker krizinin yaşanmayacağını düşünmekteydi (Akdoğan, 2012, s. 195; Çölaşan, 1984; TBMM, 1986b, s. 184; Yülek, 2008a).

İkincisi, dönemin ekonomi yönetiminin sorunları erken belirleyip etkili çözüm önerileri geliştirmede yetersiz kalmasıdır. Banker krizinden çıkarılması gereken derslerden biri de finansal reformların hayata geçirilmesinde devlet ve düzenleyici kurumların rolüdür. Aslında devlet ve/veya düzenleyici kurumlar sayısı yüzlerle ifade edilen, isteyen bankerin reel faiz oranlarından bağımsız olarak yüksek faizler önerdiği bir piyasanın krize neden olacağını öngörebilmeli ve gerekli tedbirleri alabilmeliydi. Finansal yeniliklerin ve trendlerin geliştiği ya da yaygınlaştığı dönemlerde finansal krizler ortaya çıkabilmektedir (Yülek, 2008b). Bu yüzden düzenleyici kurumların yatırımcıları koruyan, piyasalara güven veren ve riskleri azaltan politikaları hayata geçirmesi gerekir. Devletin kendisinin kamu bankaları aracılığıyla bizzat faiz yarışı içerisine girmesi, isteyen herkese banker ruhsatının verilmesi, atıl durumdaki kara paranın tasarruflara dönüşeceği düşünülerek bankerlik sisteminin büyümesine neden olan mevduat sertifikası ve sırdaş hesap uygulamasına yeşil ışık yakması (TBMM, 1986b, s. 185) bankerlere yönelik düzenlemelerin faizlerin serbest bırakıldığı düzenleme ile birlikte çıkarılmayarak yurttaşların yüksek faiz veren bankerlere yönlendirilmesi (Mumcu, 1981) gibi uygulamalar bankerlerin etkinliğini arttırdı. Örneğin, Kastelli bir mülakatında kendisine baştan mevduat sertifikası satış izni verilmeseydi mevduat sertifikalarını satmayacağını ifade etti. Diğer taraftan dönemin Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı Yıldırım Aktürk, başlangıçta bankerleri sistemin etkinliği için faydalı bir unsur olarak değerlendirdiklerini, bu yüzden tolerans gösterdiklerini, bankerlik uygulamalarının birçoğunu piyasadan öğrendiklerini, bürokrasi olarak yüksek faizleri gördükten sonra sorunun farkına vardıklarını ve müdahalede geç kaldığını ifade etti (Çölaşan, 1984, ss. 191-192). Bu nedenlerden ötürü, banker krizinde ekonomi ve maliye yönetiminin doğru ve yanlışlarının rol oynadığı düşünülerek özellikle dönemin ekonomiden sorumlu isimleri asıl sorumlu olarak gösterilmektedir (Çenesiz, 2018; TBMM, 1984).

Üçüncüsü, sektör oyuncularının kendi faydalarını maksimize etmek için etik/rasyonel olmayan uygulamalar içerisine girmesidir. Hedeflenen sistem serbest piyasa olmasına karşın, faiz sistemi bankalar arası toplantılar ve faiz anlaşmaları ile sulandırıldı ve serbest faiz sistemi devletin değil bankaların kendi aralarında anlaşarak saptadıkları bir sınırlı faiz sistemine dönüştürüldü. Bankalar bankerleri kendi yasal ve sorumluluk alanlarında disipline etmek yerine bankerlerle yüksek faiz konusunda rekabete girdiler. Bu durum serbest piyasa ilkeleri ile bağdaşmayan bir yapı sergiliyordu. Bankaların lobicilik faaliyetleri, bankerlerin yanlış/hatalı uygulamaları, sermaye piyasası aracılarının mevduat toplamalarının ilkesel olarak yanlış olması gibi faktörler banka-banker krizinde ekonomi yönetiminin/devletin bankaları tercih etmesini sağladı. Aslında toplanan para, mevduat maliyetleri, reklam ve yönetim gibi genel giderler dikkate alınınca birbirinden pek farkı kalmayan bu piyasalar birbirleri ile rekabet içine girmişken, devlet tercihini bankalardan yana kullanarak haksız rekabet yarattığı dile getirilse de sonuçta bankaların istediği oldu (Gören, 1982; Şanver, 1982). Diğer taraftan, bireylerin finansal okuryazarlıklarının düşük olması bankerlerin vatandaşları suiistimalini kolaylaştırdı. Öyle ki ikinci emekli maaşı sloganı ile tasarruflarını bankerlere yatıran yurttaşlar, enflasyon nedeniyle anaparalarındaki aşınmayı hesaplayamayacak düzeyde ekonomi bilgisine sahiptiler (Başbuğ, 1981). Bireysel yatırımcılar, düşük finansal okuryazarlık seviyesine rağmen yüksek risk iştahı ve daha fazla kazanma hırsı ile karar vererek banker krizinin derinleşmesine istemeden de olsa katkıda bulundular.

Bankerlik sistemi, ekonomideki tüm paydaşların bir şekilde faydalandığı bir rant sistemi idi. Bundan dolayı da belirli bir süre varlığını devam ettirdi. Örneğin, banker sisteminin önemli dayanaklarından biri olan mevduat sertifikası uygulaması çok tartışılrsa da paydaşların tamamı avantaj elde ettiklerinden devam etti. Ekonomi yönetimi, özellikle kara para ya da kayıt dışı paranın sisteme gireceği, tasarrufları artıracığı ve finansman maliyetlerini aşağı çekerek ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği beklentisiyle mevduat sertifikalarını onayladı. Bankalar kendileri doğrudan pazarlayarak ya da bankerler aracılığıyla, mevduat sertifikaları üzerinden mevduat toplayabildiler. Bankerler mevduat sertifikalarını pazarlayarak mevduat toplayabildiler ve bankerlik sistemini çevirebildiler. Vatandaşlar ise mevduat sertifikalarını ikinci maaş yerine geçen ek geliri sağlayan yüksek faiz için bir güvence ve kayıt dışı paraları aklama gibi amaçlarla kullandılar. Öyle ki, veraset ve intikal vergisi ödemek istemeyen bireyler dahi vergi ödememek için mevduat sertifikalarını aldılar. Mevduat sertifikasının tüm paydaşları bir şekilde kazanıyorlardı. Fakat mevduat sertifikasının dayanak varlık olduğu bu iş modeli sürdürülebilir olmadığından, sistem kaçınılmaz olarak çökecekti. Kırılma, zincirin zayıf halkası olan bankerlerde gerçekleşti. Banker krizi, ekonomik ve siyasi sonuçları olan önemli bir krizdi. Bankerler iflas etti ve bankerlik müessesesi önemli ölçüde ortadan kalktı. Beş banka, faaliyetleri sonlandırılarak, varlıkları ve borçları ile Ziraat Bankası'na devredildi. Başlangıçta devreye girmeyen hükümet, daha sonra devreye girerek, mevduat sertifikalarını, belirli süre Ziraat Bankası'nda mevduat tutma karşılığında nakde dönüştürüldü. Dönemin Maliye Bakanı Kaya Erdem ve Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Turgut Özal görevlerinden istifa ettiler. Bu olaylardan sonra piyasaların daha düzenli çalışmasını sağlamak ve yatırımcıları korumak için yasal düzenlemeler yapıldı. Sermaye Piyasası Kanunu ve Tasarruf Mevduatı Sigortası yürürlüğe girdi. Böylelikle

banker krizi sonrasındaki düzenlemeler günümüz çağdaş sermaye piyasasının temellerini oluşturdu.

KAYNAKÇA

- Akdoğu, S. K. (2012). Türkiye’de mali serbestleşme süreci ve krizlerin kısa bir özeti. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 189-208.
- Arabacıoğlu, B. (2011). *En kahraman rıdvan*. İstanbul: Mürekkep Basın Yayın.
- Artun, T., Gürel, O. ve Ketenç, Ş. (1987). *Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler (Türkiye ekonomisi 1980-1985)* (Bilgi Yayın.). İstanbul.
- Barış, S. ve Özel, U. (2018). Osmanlı ekonomisi ve finans sisteminde banker bir aile: Camondolar. *Maliye Finans Yazıları*, 1(109), 107-144. doi:10.33203/mfy.332514
- Bartoletti, M., Carta, S., Cimoli, T. ve Saia, R. (2020). Dissecting Ponzi schemes on Ethereum: Identification, analysis, and impact. *Future Generation Computer Systems*, 102, 259-277.
- Başbuğ, F. (1981, 24 Eylül). Paranın ve bankerlerin yazgısı. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Batun, Ö. Ç. (2018). Madoff’tan Çiftlikbank’a ponzi oyunu. 24 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.rakamlarveyalanlar.com/madofftan-ciftlikbanka-ponzi-oyunu/> adresinden erişildi.
- Baykal, C. M. (2007). Hukuki boyutlarıyla finansal krizler. *Bankacılar Dergisi*, 60, 33-48.
- Bayraktaroğlu, M. (2008). *Banker Kastelli şeytan mıydı? Melek mi?* İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Cansen, E. (2008, 4 Haziran). Kastelli modeli. *Hürriyet Gazetesi*. <https://www.hurriyet.com.tr/kastelli-modeli-9091982> adresinden erişildi.
- Coşkun, N., Ardor, N., Çermikli, H. ve Eruygur, O. (2012). Türkiye’de bankacılık sektörü piyasa yapısı, firma davranışları ve rekabet analizi. <https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/796/rekabetKitap.pdf> adresinden erişildi.
- Coşkun, Y. (2012). Repo ve Ters Repo Düzenlemeleri: Banker krizi sonrası ortaya çıkışı ve finansal başarısızlık dersleri ışığında politika önerileri. *Business and Economics Research Journal*, 3, 59-90.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1981, 20 Şubat). Bankerzedeler: zararlarımız devletçe karşılanmalı.
- Çenesiz, İ. (2018, 6 Nisan). Maliye yönetimi, aşırı kara odaklananlar ve dolandırıcıların oluşturduğu üçgen. <http://www.corumhaber.net/>.

<http://www.corumhaber.net/maliye-yonetimi-asiri-kra-odaklananlar-ve-dolandiricilarin-olusturdugu-ucgen-makale,7843.html> adresinden erişildi.

- Çölaşan, E. (1984). *Banker skandalının perde arkası*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Doğan, Y. (1981, 17 Eylül). Bankalar kazandı. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Doğan, Y. (1982, 29 Eylül). Banker piyasasında görünüm. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Gören, Ö. (1982, 29 Eylül). Para piyasalarında gelişmeler. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Kafaoğlu, A. B. (1982). *Bankerler ve Kastelli olayı*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Kale, S. ve Eken, M. H. (2017). Türk bankacılığında krizler ve çıkarılan dersler. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(5), 11-23.
- Karahanoğulları, Y. (2019). Türkiye’de neoliberalizmin kuruluş süreci: 1980-1994. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(2), 429-464. doi:10.33630/ausbf.545324
- Kazgan Haydar. (1995). *Osmanlı’da Avrupa finans kapitali*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Keskin, U. (2019). Bankerlikte meslek ahlakına ilişkin Bülent Arabacıoğlu’nun eleştirel yaklaşımı. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 245-258.
- Merriam, S. B. (1988). *Case study research in education: A qualitative approach*. Jossey-Bass.
- MGK. (1981a). *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi 1. Dönem, 16. Cilt, 71. Birleşim*.
- MGK. (1981b). *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi 1. Dönem 4. Cilt 65. Birleşim*.
- MGK. (1982). *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi 1. Dönem 7. Cilt 121. Birleşim*.
- MM. (1980). *Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 5. Dönem, 16. Cilt 88. Birleşim*.
- Mumcu, U. (1981, 22 Eylül). Gecikmiş Tebliğ. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Mumcu, U. (1987, 23 Eylül). Bako olayı. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Özsoylu, A. F. (2016). *Türkiye ekonomisi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye’nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ponzi, C. (2020). The rise of Mr. Ponzi. 17 Mayıs 2020 tarihinde <https://pnzi.com/> adresinden erişildi.
- Samur, C. (2011). Finansal kabarcıklar teorisi ve finansal krizler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61(1), 117-176. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/815/8899> adresinden erişildi.
- Şanver, S. (1982, 6 Aralık). Faizler çıldırmıştı. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Taştemur, İ. (1989). *Banker Bako*. İstanbul: Arkadaş Yayınevi.
- TBMM. (1984). *TBMM Tutanak Dergisi, 17.Dönem, 7. Cilt, 16. Birleşim*.

- TBMM. (1986a). *TBMM Tutanak Dergisi* 17. Dönem 24. Cilt 57. Birleşim (C. a).
- TBMM. (1986b). *TBMM Tutanak Dergisi*, 17. Dönem, 28. Cilt 98. Birleşim (C. b).
- The Arizona Corporation Commission. (2023). Ponzi schemes. 26 Şubat 2023 tarihinde https://azcc.gov/docs/default-source/az-investor-files/investment-scams/ponzi-pyramid-diagrams.pdf?sfvrsn=8fbb29ba_2 adresinden erişildi.
- TÜİK. (2013). *İstatistik göstergeler 1923-2013*. Türkiye İstatistik Kurumu.
- Ulagay, O. (1981, 16 Kasım). Devlet ve bankalar. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Uluç, O. (2019). 1980-2000 döneminde Türkiye’de bankacılığın gelişimi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (17), 73-107.
- Uysal, H. (1982, 15 Ekim). Devlet bizden değil Özal ve Erdem’den hesap sormalı. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Wikipedia. (2020). Charles Ponzi. 17 Mayıs 2020 tarihinde https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Ponzi#cite_note-Ref_c-23 adresinden erişildi.
- Yülek, M. (2008a, 16 Haziran). Banker Kastelli’den alınacak dersler. *Dünya Gazetesi*. <https://www.dunya.com/kose-yazisi/banker-kastelli039den-alinacak-dersler/1881> adresinden erişildi.
- Yülek, M. (2008b, 23 Haziran). Banker Kastelli’den alınacak dersler (II). *Dünya Gazetesi*. <https://www.dunya.com/kose-yazisi/banker-kastelli039den-alinacak-dersler-ii-turkiye-ve-dunya/1934> adresinden erişildi.
- Yüzgün, A. (1982, 1 Kasım). Bir yıldız batıyor. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Zuckoff, M. (2005). *Ponzi’s Scheme*. NewYork: Random House Publishing Group.